

УДК 303.446:[355.1-048.35(1-87):355.343(510)](091)"192/194"

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2026-33-4>

Фалько С.А.

<https://orcid.org/0000-0002-8266-2643>

ДІЯЛЬНІСТЬ ІНОЗЕМНИХ ВІЙСЬКОВИХ МІСІЙ У КИТАЇ У 20–40-х РР. ХХ СТ.: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ¹

Присвячено моєму батькові, підполковнику Анатолію Івановичу Фальку, який у 1983–1986 рр. служив військовим інструктором у лівійській армії.

«... Завдання стратега полягає не стільки в аналізі конкретної ситуації, скільки у визначенні її зв'язку з контекстом, у якому вона відбувається»

Kissinger H. On China. New York: Penguin Press, 2011. P. 30.

Головний об'єкт дослідження – діяльність іноземних військових місій у Китаї у 1923–1949 рр. Важливе уточнення – вивчення результативності японських, радянських, німецьких, французьких, італійських, американських, британських військових місій, які виконували свої обов'язки щодо створення боєздатних збройних формувань на території китайської держави, не є головною метою автора. Мета дослідження – вивчити аспекти діяльності безпосередньо іноземних військових фахівців у Китаї. Дослідити найважливіші фактори, що впливали на виконання службових обов'язків у тривалій часовій ретроспективі, необхідно для узагальнення стану теми та виявлення невивчених лакун. Дослідження діяльності іноземних військових у Китаї протягом більш ніж тридцятирічного періоду дає змогу побачити безліч важливих нюансів їхньої важкої роботи, невидимих при вивченні діяльності однієї місії.

В дослідженні використовується численна наукова література, що присвячена різнобічним аспектам військової модернізації Китаю в 20-40-х рр. ХХ ст. Але, при цьому акцент підчас аналізу літератури зроблено на вивченні роботи іноземних військових місій в Китаї. Метод порівняння роботи різних іноземних військових фахівців дозволяє більш ретельно синтезувати результати дослідження низки важливих, науково цікавих і глибоких досліджень вчених різних країн. Порівняння дозволяє розкрити багато латентних важелів складної роботи військових фахівців. Автор ставить завдання – досліджувати причини успіхів і приховані фактори невдач діяльності військових місій різних країн, які активно працювали в збройних силах різних китайських і сепаратистських сил у Тибеті, Сінцзяні та Монголії, що діяли на теренах китайської держави в 20-40-х рр. ХХ ст.

¹ Це дослідження з'явилося завдяки сприянню доктора історичних наук, синолога, професора Лейпцизького університету Елізабет Каске, яка небайдує ставиться до війни в Україні та надає гуманітарну допомогу нашій країні. Автор дуже вдячний пані Е. Каске за підтримку в науковій роботі.

Автор звернув увагу на складний і суперечливий фактор рівня розвитку військової справи в країнах, які відправляли свої місії до Китаю. Уточнення впливу цієї складної і важливої теми дозволяє по-новому поглянути на роботу іноземних військових у Китаї в 20-40-х рр. ХХ ст.

Так само важливим є складний політичний контекст умов діяльності зарубіжних військових професіоналів у Китаї. Політика урядів низки країн, що активно діяли у Китаї, внесла вирішальні корективи в роботу військових практично всіх іноземних місій у досліджуваній період.

Ключові слова: іноземні військові місії, модернізація китайської армії, військова допомога, військові радники, військові інструктори, Китай.

Військові професіонали з давніх часів впливали на долю різних воєн і невеликих військових конфліктів. У сучасних військових конфліктах все більшого значення набувають іноземні військові фахівці, яких направляють країни, що безпосередньо не беруть участі у військових діях. З цієї причини історія військово-інструкторської діяльності у новостворених арміях у ХХ ст. є актуальною.

Військові історики нерідко звертають увагу на цей аспект у розвитку військової справи. Одним із прикладів такої уваги може слугувати збірник наукових праць, що вийшов під редакцією Д. Стокера в 2007 р. [1].

Зауважимо, що наукова література, присвячена діяльності окремих військових місій у міжвоєнний період 1918-1939 рр., є численною. Так, нещодавно вийшли роботи, присвячені італійським військовим місіям у досліджуваній період [2; 3]. Історії функціонування французьких військових місій у 20-30-ті рр. ХХ ст. в Європі та Азії присвячені роботи низки вчених [4; 5; 6]. Цікавою є тема діяльності французьких військових професіоналів у Югославії в 30-х рр. ХХ ст., нещодавно вперше розкрита сербським вченим Д. Дендою [7]. Події участі французів у модернізації армії Бразилії аналізуються в статті Х. Суппо [8]. Історію роботи місії італійських карабінерів, направлених до Греції, вивчала вчена з Риму М. Паскуаліні [9].

Одним з розділів дослідження німецького впливу на армію Туреччини історика Г. Грюсхабера присвячена діяльності німецьких військових у Турецькій республіці в 1919-1939 рр. [10]. Роботу численних європейських військових місій у Латинській Америці вивчали американські вчені Л. Буллік і Ф. Нунн [11; 12]. Як ми бачимо, література про роботу військових місій у різних країнах у 1918-1939 рр. представлена масштабно, це сприяє проведенню досліджень з історії військово-інструкторської діяльності в міжвоєнний період. Автор статті вже звертався до вивчення літератури з цієї тематики [13].

На наш погляд, військово-історичній науці бракує узагальнюючої роботи на тему військово-інструкторської діяльності провідних військових держав та військової модернізації в період міжвоєнного часу. Узагальнюючої роботи щодо діяльності іноземних військових місій у Китаї поки що немає.

Наша публікація присвячена діяльності іноземних військових місій в Китаї в період тривалої низки військових конфліктів, що відбувалися на китайській землі в 20–40-х рр. ХХ ст. Тема є надзвичайно важливою і цікавою через

широку увагу історичної науки до історії Китаю. Історія розвитку збройних сил Китаю та факторів, що впливали на їх модернізацію в першій половині ХХ ст., представляють актуальний науковий інтерес для вчених.

Для нашого дослідження важливо вказати, що мається на увазі під поняттям військової місії в нашому дослідженні. Автор аналізує виключно діяльність місій іноземних військових фахівців, направлених легально і під прикриттям в сухопутні війська китайських військ з інструкторськими та консультативними цілями. Військово-повітряні місії в цей період часто були частиною загальних військових місій. У розглянутий період відбувався складний процес відокремлення військово-повітряних сил як окремого виду збройних сил від сухопутних військ. Іноземні військово-морські місії, направлені в досліджуваний період до Китаю, згадуються тільки в контексті статті і не є пріоритетом нашої роботи.

Література, в якій розглядається діяльність іноземних військових місій в Китаї, є численною та інформативною. Якщо використовувати крайнознавчий фактор при аналізі стану історіографії нашої проблематики, згрупуємо літературу, присвячену військовим окремим місіям з конкретних країн.

Інструкторській роботі японських військових фахівців у Китаї на початку ХХ ст. присвячені епізоди в дослідженні синолога Д. Рейнольдса [14].

Для нас важливі роботи, що вивчали прояпонські та сепаратистські військові формування та роботу в них іноземних інструкторів. До таких робіт належить дослідження історії діяльності військ МаньчжоуГо та прояпонських політичних сил у Китаї П. Джоуетта. [15]. Автор детально коментує факти інструкторської роботи японських офіцерів і сержантів у маріонеткових військах різних військових формувань.

Важливим для нашої теми є вивчення взаємовідносин радянських політичних радників і військових у досліджуваний період, що й аналізується в роботі історика з Гарварду Н. Дана [16]. Про діяльність радянських інструкторів і радників у Китаї в 30-ті рр. ХХ ст. розповідає історик Д. Хаслам [17]. Розглядаючи еволюцію військових перетворень у Червоній армії СРСР у 1920-30-ті рр., американський дослідник Д. Еріксон присвячує частину свого дослідження опису діяльності інструкторів і радників з Москви в Китаї [18]. Співпраця радянських з німецькими військовими, неофіційно організована керівниками Рейхсверу і Червоної армії в 20-30-ті рр. ХХ ст., розкриває багато деталей становлення радянської військової школи, описує враження та оцінки німецьких офіцерів щодо якості збройних сил Москви [19]. Це важливо для нашого дослідження і дозволяє порівняти рівень підготовки членів місій до Китаю з радянських командирів і офіцерів Рейхсвера.

Роботу німецьких військових у Китаї вивчали історики з низки країн, їхні праці були опубліковані в науковому збірнику в 1981 р., що вийшов під редакцією Б. Мартіна [20]. Дослідники з Німеччини та Китаю, детально, на високому науковому рівні, використовуючи архівні документи, звернулися до

вивчення роботи в Китаї так званої консультативної місії, що складалася з відставних німецьких військових. Вона діяла протягом 1927-1938 рр. у військових формуваннях і навчальних закладах китайських військ, що перебували під командуванням Чан Кайші. Інформативна і корисна для нас стаття американського синолога Д. Саттона про роботу німців у навчальних частинах і центрах армії Чан Кайші [21]. Значна частина роботи вченого В. Кірбі стосується особливостей роботи німецької військової місії в гомінданівському Китаї. Вона доповнює попередні дослідження [22].

У 1990 р. була опублікована наукова робота Б. Мартіна про діяльність консультативної місії [23]. Вона також спирається на архівні джерела і представляє черговий важливий аспект у вивченні роботи німців у Китаї.

Істотним доповненням до нашого дослідження є докторська дисертація С. Берлеба [24]. У ній детально розглянуто багато аспектів роботи військових з Німеччини на службі Китаю в 1919-1938 рр. У цій роботі більш детально вивчені питання участі німців у бойових діях, досліджувалися деталі складних процесів, пов'язаних з організацією продажу зброї та інші аспекти роботи консультативної місії з Німеччини, раніше не розглянуті настільки докладно. У 2011 р. Р. Родрігес, вчений з США, опублікував дисертацію на тему, що нас цікавить. Вона доповнила і узагальнила багато питань про роботу німецьких радників у військово-економічній сфері співпраці в так зване «нанкінське десятиліття» 1927-1937 рр. діяльності уряду Чан Кайші [25].

Для нас цікаві дослідження, що розкривають обставини та труднощі діяльності італійських [26], французьких [27] та британських [28; 29; 30] військових у збройних силах Китаю. Ці роботи торкаються важливого для нас питання конкуренції між провідними, у першій половині ХХ ст., європейськими країнами у використанні своїх військових фахівців у Піднебесній, насамперед як лобістів військово-політичного впливу.

Значна за обсягом наукова література, що вивчає роботу американських місій у Китаї. Починаючи з 50-х рр. ХХ ст., після закінчення Другої світової війни військові історики США системно досліджували тему участі американських військових місій у війні на Тихому океані. Наприклад, до таких можна віднести роботу вчених – Ч. Романуса, Р. Сандерленда, які брали безпосередню участь у бойових діях в досліджуваному регіоні де проходила діяльність місії [31]. Це була перша офіційна робота, яка описує події 1942-1945 рр. на Бірмансько-індійському фронті Другої світової війни. Частина дослідження викладає факти участі американських офіцерів у навчанні китайських військ. Представником істориків, які виступають з позиції героїзації бойової роботи офіцерів армії США в Бірмі та Китаї в 1942-1945 рр., є американський історик Д. Шепард [32].

Сучасні роботи охоплюють значно більше напрямків діяльності військових професіоналів, ніж у раніше згаданих авторів, що можна спостерігати в праці Д. Куртц-Фелана, де аналізувалися труднощі спільних дій американських

авіаторів і піхотинців [33]. У книзі К. Картера, виданій у 1997 р., досліджуються обставини роботи місії американських офіцерів, направленої до штабу Мао Цзедуна наприкінці Другої світової війни, заповнюючи ще одну лауну в роботі місії [34].

Активно вивчається і соціальна складова діяльності американських військових зі складу військових місій, що діяли в Китаї. Раніше це не вивчалось настільки досконально. Прикладом такої роботи може бути робота історика З. Фрідмана [35].

На наш погляд, дослідження американського історика Е. Сетцекорна є новим, істотним внеском в аналіз діяльності американських місій в Китаї [36; 37]. Е. Сетцекорн вводить в науковий обіг нові розсекречені документи американської армії з навчального центру, розташованого в Лівенворті. Вони істотно доповнюють матеріали про роботу військових фахівців із США в Китаї. Вчений розглядає нові аспекти, виявлені в процесі проведення дослідження, раніше невідомі історикам.

У багатьох дослідження звертається увага на діяльність іноземних військових радників у Китаї в контексті розробки різних більш широких політичних, економічних і культурних тем. Для нашої тематики цікава робота історика Н. Бенсак-Тіксє, де детально розбирається діяльність французьких офіцерів з місії у Китаї [38]. Багато інформації з нашої теми міститься в цікавій роботі про еволюцію японської армії в історичній ретроспективі, опублікованій американським військовим істориком Е. Дрі. У праці історика аналізується і діяльність японських офіцерів у колабораціоністських формуваннях Китаю [39].

Частина опублікованих результатів дослідження міжнародного колективу в 13 томі «Кембриджської історії Китаю» детально торкається і консультаційної роботи німецьких військових у Чан Кайші [40]. Економічній діяльності італійців у Китаї за часів Б. Муссоліні присвячена об'ємна робота І. Лазаньї. Окремий розділ дослідження висвітлює роботу італійських військових авіаторів у Чан Кайші в 1933-1938 рр. [41].

Участь військових місій у продажу зброї та інших військових матеріалів із США до Китаю зачіпає дослідження американця В. Мотта, присвячене ширшому поняттю ніж консультації – військовій допомозі [42]. У ньому досліджуються і питання лобіювання інтересів американців щодо продажу зброї через офіцерів-учасників військових місій США в Китаї. Тему збройової торгівлі в Китаї в 20-ті рр. ХХ ст. детально вивчав у своїй праці, опублікованій в Канаді, А. Чан [43]. Доробок історика істотно доповнює і наше дослідження детальним опрацюванням зв'язків військових зі збройовими концернами з різних країн під час операцій зі зброєю.

Є роботи біографічного характеру про офіцерів місії. Так, китайський період служби відомого військового інтелектуала – генерала А. Ведемейера розглянуто в праці А. Х. Фон Плінскі [44]. Важливу і складну, раніше не

досліджену тему взаємовідносин між британськими та американськими військовими керівниками – лордом Л. Маунбетеном і генералом армії США Д. Стілуеллом – досліджував історик Д. Ріттер [45].

Існує важлива джерельна база, розташована у відкритому доступі. Так, у 1989 р. були опубліковані документи радянської розвідки та військових радників, які потрапили до рук китайської поліції у 1927 р. після її нальоту на посольство СРСР та обшуку дипломатичного представництва Москви в Пекіні [46]. Вкрай насичені корисною для теми інформацією, опубліковані документи американської розвідки, присвячені Китаю. Тут можна знайти і доповіді офіцерів військових місій США в Китаї [47]. Дуже інформативні і вкрай корисні для вивчення історії діяльності американських військових місій опубліковані документи зовнішньополітичного відомства США. Детально висвітлюються питання діяльності військових місій США в Китаї, американської військової допомоги, а також важливі деталі політичних дискусій в органах державного управління США. Документи дозволяють розібратися в нюансах організації військової допомоги Китаю [48]. Важливими є також спогади політичних лідерів досліджуваного періоду – У. Черчилля [49], Чан Кайші [50], Д. Ачесона [51]. Звичайно, велике значення для роботи над темою мають і мемуари керівників військових місій в Китаї А. Ведемейера, О. Черепанова, К. Шеннолта [52; 53; 54]. Вони істотно доповнюють джерельну базу дослідження.

Підкреслимо, що в нашому дослідженні використовується метод порівняння особливостей діяльності іноземних військових місій з метою вивчення причин, ступеня ефективності та невдач перетворень, здійснених у китайських збройних силах.²

Ми порівнюємо, як у різні проміжки часу реформ армії Китаю, так і підсумки військової модернізації в Японії на початку 20–30-х рр. ХХ ст. та незавершині перетворення в Китаї. Йдеться про роботу в Токіо військових місій Військово-повітряних сил (далі – ВПС) з Франції [55] та Британії [56]. Цей метод корисний для вивчення багатьох специфічних особливостей роботи місій в Китаї.

Зазначимо, що автор вже не вперше звертається до теми дослідження в контексті вивчення діяльності військових місій з європейських країн і США в інших країнах під час Інтербелуму [57].

Коротко опишемо діяльність військових місій у Китаї з 1923 до 1949 рр.

На початку нормативної частини нашого дослідження необхідно розкрити «японський» етап впливу на китайську військову модернізацію. Він розпочався після поразки Китаю у війні з Японією 1894-1895 рр., коли японська армія дала Китаю болючий урок про те, наскільки добре східну армію можна організувати, навчити, дисциплінувати і використовувати [58, р. 57]. У цей період китайське військове керівництво обрало однією з цілей модернізації своїх військ

² Під збройними силами Китаю ми зрозуміємо збройні формування різних політичних режимів, що діяли в Китаї з 1917 по 1949 р.

створення сучасного офіцерського корпусу. Китайська влада звернулася до Токіо за допомогою в навчанні кандидатів на офіцерські посади [58, р. 120,159]. Японські військові пішли на співпрацю і в Китаї з'явилися перші офіцери-інструктори та викладачі у військових навчальних закладах Цінської імперії [58, р. 159, 167]. Більш того, в японській армії була група старших офіцерів і генералів, які вважали, що допомога з навчанням кандидатів в офіцери в Японії збільшить вплив на армію Китаю.

Так в Японії відкрилася спеціальна військова академія для навчання майбутніх китайських офіцерів – Сінбу Гакко. Одним з учнів був і Чан Кайші. Причини такої тісної співпраці полягали в більшій дешевизні при наймі інструкторів-японців у порівнянні з європейцями та культурній близькості Японії [59, р. 157]. Для японців діяльність Сінбу Гакко була частиною проведення політики «залучення»³ китайських військових до союзу з Японією [58, р. 161]. За повідомленням історика Л. Пауелла, вже до 1911 р. в армії служило близько 800 офіцерів, які раніше проходили підготовку в Японії. Оскільки багато з них були командирами з'єднань (від бригади і вище) військ, штабними офіцерами або інструкторами, їхній вплив був широко поширений, а технічні знання були цінними [58, р. 320]. До речі, майбутній лідер Китаю – Чан Кайші в ці роки навчався в Японії саме у військовій академії Гікко [60, р. 157]. Разом з тим зазначимо, що до 1914 р. у китайській армії активно діяли і німецькі військові інструктори [61, р. 94].

Втім, через нечисленність інструкторів німецький вплив у китайських військових школах був обмеженим. Але військова модель німецької армії високо цінувалася китайцями.

Після Сінхайської революції 1911 р. і початку жорстокої політичної боротьби за владу всередині китайських еліт вплив Японії зменшився. Однак у 1917 р. японці знову почали просувати ідею поширення військового впливу Токіо всередині Китаю. За допомогою позик, організованих за посередництва банкіра К. Ісіхари, японці відновили активну політику лобювання своїх інтересів у Китаї, роблячи ставку на прояпонських офіцерів китайської армії. Як наслідок фінансової допомоги та закупівлі зброї в Японії, в 1917 р. для навчання китайців прибула консультативна місія з 25 японських офіцерів на чолі з генералом Аокі Нобудзумі [43, р. 16].

Таким чином, до 20-х рр. ХХ ст., коли почалася громадянська війна в Китаї, ми бачимо орієнтацію китайців на японську військову модель і, по суті, домінування японських військових місій у китайських збройних силах [14; 15].

Цікавою була ситуація на периферії китайської держави в Монголії і Тибеті.

³ Японці називали ці дії політикою «поширення коренів хризантем»: Детальніше див. у відповідь: O'Brien A.M. *Military Academies in China, 1885-1915. Perspectives on a Changing China. Essays in Honor of Professor C. Martin Wilbur.* Edited by Joshua A. Fogel and William T. Rowe. New York: Westview Press. 2019. P. 157-181.

У цей час з'явилися радянські військові радники в Урзі [18, р. 185], і британська зброя в Лхасі [66; 62, р. 73]. Це був тривожний сигнал для китайців. Так, завдяки поставкам англійської зброї тибетцям вдалося стримати китайські війська в 1917 р. [62, р. 78].

Важливим аспектом діяльності військових місій був початок 20-х рр. ХХ ст., коли європейські країни відкрито і нелегально зміцнювали окремих мілітаристів. До речі, Франція знехтувала угодою 1919 р. про ембарго на продаж зброї до Китаю. Її угоди з маршалом Чжаном Чжолінбом включали в себе не тільки поставки літаків і озброєння, а й послуги радників. Оскільки після укладення контракту з «Віккерсом» англійці відмовилися надати Чжану літаки та інструкторів, французи стали головним постачальником військово-повітряних сил північних мілітаристів Китаю [43, р. 82]. Закінчення Першої світової війни в 1918 р. призвело до напливу західної зброї до Китаю. За влучним зауваженням історика А. Чана, період з 1922 по 1924 рр. був своєрідним кордоном у зовнішній політиці Чжан Цзоліна. Відбувся перехід від виняткової залежності від японських поставок зброї, спорядження та радників до політики максимально широкого використання будь-яких доступних радників і зброї [43, р. 83].

Необхідно зазначити, що це було новим вектором військової модернізації не тільки на півночі Китаю. Багато воєначальників наймали іноземних радників для допомоги в навчанні своїх військ, причому найбільші контингенти прибували з Японії та Росії. Важливе зауваження: японські радники, служачи в арміях воєначальників Китаю, в більшості випадків збирали розвідувальні дані на користь своєї країни, і це було їх головним завданням. Присутність японців була значною. У Маньчжурії, у Чжана Цзоліна, в його штабі було кілька високопоставлених японців, зокрема 11 у званні підполковника, а також спеціальний інструктор і два офіцери зв'язку. Цікавим є факт конкуренції. Так, у лютому 1927 р. група з 15 британських офіцерів запропонувала свої інструкторські послуги маршалу Чжану [78, р. 18].

Наступним, вражаючим актом використання іноземних військових китайцями стало запрошення в 1923 р. радянської військової місії на Південь Китаю [18, р. 178]. В даному випадку мотивація на запит військових професіоналів була не тільки економічна залежність Гоміндану від нестачі зброї, це була політична акція. Сунь Ятсен звернувся до Москви з проханням про військово-політичне співробітництво. Більшовики відразу відгукнулися, але платою за це стала тісна співпраця Гоміндану з прихильниками орієнтації на ліву ідею [46, р. 260].

Радянські військові місії в Китай були особливими в порівнянні з попередніми спробами модернізувати китайські збройні сили. Це була окрема політична платформа, яка сильно вплинула на військову діяльність фахівців радянської Червоної армії. Радянська модель робила наголос на підтримці

народом ліворадикальних реформ у всіх сферах діяльності Гоміндану та молодій Комуністичній партії Китаю, яка була утворена за підтримки Москви.

Найсуровіша дисципліна і припинення грабежів населення, введення політичних комісарів у частинах – були елементами цієї системи. Головний комуністичний політичний радник М. Бородін відразу взяв курс на нав'язування ліворадикальних порядків у Гоміндані та національно-революційній армії за допомогою радянських командирів [16, р. 116]. Серед військових істориків це відомо як політизація збройних сил. Політизація сильно вплинула на формування офіцерського корпусу через військовий навчальний заклад – Вампу, який був розташований на півдні Китаю. Вампу заснували саме радянські військові фахівці та офіцери китайського націоналістичного руху. Цікавим є факт призначення на посаду політичного комісара школи Чжоу Ейлай, який у подальшому став одним із відомих прихильників Мао Цзедуну. Політичне навчання з ліворадикальними ідеями вважалося обов'язковим предметом поряд з військовими дисциплінами. Комендантом був призначений молодий енергійний офіцер Чан Кайші, який раніше, в 1923 р., відвідав Москву з метою організації співпраці у військовій сфері [16, р. 134].

Ідея нової військової організації полягала в народній підтримці збройних сил і підпорядкуванні збройних сил партійним органам. В армії вводилися посади політичних комісарів за подобою радянської Червоної армії [46, р. 139]. Діяльність радянських військових місій в Китаї була багатогранною. Радянські командири не тільки допомогли організувати військову академію у Вампу, радники з'явилися в штабах частин національно-революційної армії, вони діяли не тільки в Гоміндані, але й на півночі в Калгані у генерала Фен Юйсяна – ще одному варіанті китайських реалій 1920-х рр. Їхня мета була організація військових операцій військ Гоміндану і армії Феня. Відома успішна діяльність керівника місії В. Блюхера з організації бойових дій проти мілітаристів Півдня Китаю. В той час, з Владивостока швидко були організовані поставки радянської зброї та боєприпасів до Кантона. Велике значення для діяльності радянських військових місій мало політичне керівництво ними головним політичним радником М. Бородінін. Але в Гоміндані далеко не всі хотіли такої тісної співпраці з Радянським Союзом. Це виявлялося в орієнтуванні на буржуазні політичні сили, а не тільки на комуністів. Як уже зазначалося, його метою було зорієнтувати і повернути діяльність Гоміндану на тісний союз з комуністичними силами Китаю. І це стало головною причиною китайської протидії в боротьбі за владу. Після смерті Сунь Ятсена новий керівник Гоміндану – генерал Чан Кайші, зрозумівши загрозу від комуністів, завдав їм у 1927 р. превентивний удар. Він розгромив комуністів і порвав усі контакти з Радянським Союзом [18, р. 236]. Так, у запеклій політичній боротьбі і розриві в 1927 р. закінчилася діяльність радянських військових місій в Китаї в 20-х рр. XX ст.

Як зазначалося, паралельно працювали радянські військові місії на півночі Китаю у Фен Юйсяна [46, р. 217]. Москва не могла визначитися з єдиним кандидатом на революційні перетворення в Китаї, і ця подвійність свідчила про справжні цілі комуністів – революцію, що суперечило думці китайських лідерів Чана і Фена. Взагалі, масштаби радянської діяльності були вражаючими. Понад 400 військових фахівців служили в Китаї [46, р. 218].

Після розриву з СРСР, нову опору в модернізації своїх збройних сил Чан Кайші знайшов у німецькій консультативній групі, яка почала формуватися в Китаї в 1927 р. відставним офіцером німецької армії М. Бауером. Протягом десяти років близько 150 німецьких офіцерів, зазвичай відставних, брали найактивнішу участь у підготовці армії Гоміндану до сучасної війни [21, р. 386].

Якщо ми візьмемо професійний рівень підготовки німецьких офіцерів і порівняємо, наприклад, з радянськими, то звісно, що рівень підготовки німців був на порядок вищим [19, р. 111-118].⁴ У німців, зі складу консультативної місії, переважна більшість офіцерів мали величезний досвід організації сучасної війни. Багато хто виконував штабні та командні обов'язки в дивізіях і корпусах кайзерівської армії під час війни 1914-1918 рр. Багато хто закінчив берлінську Військову академію, яка об'єктивно вважалася зразком професійної академії в світі, а частина німецьких офіцерів були генштабістами. Незважаючи на поразку в Першій світовій війні, в 20-ті рр. ХХ ст. німецька військова думка розвивалася дуже активно і визнавалася авторитетною у військовому співтоваристві [64, р. 186].

Серйозним мінусом, що впливав на діяльність німецької консультативної місії, була невелика кількість офіцерів, що входили до її складу [21, р. 386]. Це не дозволило розширити діяльність місії в тих обсягах, в яких планували китайці. Ще одним недоліком був випадковий характер призначення керівників місії та її неофіційний характер. Це було пов'язано із забороною направлення військових місій з Німеччини за кардон після Версальського миру 1919 р. Вербування німецьких офіцерів здійснювалося в таємній обстановці, з обмеженим кадровим ресурсом. Наслідком чого була постійна зміна пріоритетів роботи місії та конфлікти з керівниками місії китайської влади [20, р.106].

Першим керівником консультативної групи був колишній полковник генерального штабу кайзерівської армії М. Бауер. Це був енергійний, талановитий і неординарний лідер. Крім близькості до колишнього керівника генерального штабу Німеччини Е. фон Людендорфа і великих зв'язків у

⁴ Яскравим матеріалом щодо слабкості радянської військової школи є доповідь офіцера Рейхсвера Фібеля в Берлін, який у 1923 р. навчався у Військовій академії Червоної армії за умовами офіційної місії. Детальніше: [Von Zeidler M. Reichswehr und Rote Armee 1920-1933 Wege und Stationen einer ungewöhnlichen Zusammenarbeit. R. Oldenbourg Verlag München 1993. s. 111-118.

військово-промислових колах Німеччини, цей офіцер до 1927 р. вже встиг побувати військовим консультантом у Москві, Мадриді та Буйнос-Айресі [20, р. 97]. Його діяльність зміцнила впевненість Чан Кайші в необхідності модернізації військової промисловості Китаю [25, р. 47] Але час його керівництва був недовгим. У 1929 р. він помер у Китаї від віспи [24, р. 147].

Після раптової смерті М. Бауера керівництво німецькою місією перейшло до старшого офіцера зі складу місії – підполковника у відставці В. Крібеля. Він не виявив рис, необхідних для лідера. В. Крібель не зміг підтримати дисципліну серед членів місії та ефективно їх використовувати. Під час його перебування на посаді з 1929 по 1930 рр. німецькі офіцери зробили все, щоб дискредитувати В. Крібеля. Цивільні радники відмовилися підкорятися В. Кірбелю, що також підірвало його авторитет [20, р. 130].

Наступний глава місії, який командував у 1930-1934 рр., був призначений за порадою того ж Е. Людендорфа генерал Г. Ветцелль, який не зміг налагодити довірчих відносин з китайським військово-політичним керівництвом. Його китайські колеги скаржилися на грубе поводження Г. Ветцеля [24, р. 130]. Німецькі підприємці не зустріли очікуваної підтримки Г. Ветцеля в організації співпраці з китайським бізнесом. Німецький генерал вважав, що його обов'язок навчати китайських військових, а співпраця у сфері військової економіки, не його головна справа. Таким чином, керівництво генерала Г. Ветцеля, на думку багатьох його сучасників і військових істориків, так само як і під час В. Кірбеля, не було ефективно використано для роботи місії [20, р. 115].

Час керівництва офіцерами консультаційної місії двох колишніх німецьких високопоставлених генералів Г. фон Зекта і А. фон Фалькенхаузена був найбільш продуктивним для впливу на китайську модернізацію з боку німецьких військових професіоналів. За час керівництва місією Г. фон Зектом у 1934-1935 рр. було зроблено багато в плануванні військових реформ і організації військової економіки в Нанкіні [20, р. 134]. Генерал А. фон Фалькенхаузен у 1935-1938 рр. брав активну участь у створенні нових, навчених німцями дивізій військ Чан Кайші. Крім того, були створені спеціальні навчальні підрозділи для підготовки майбутніх інструкторів з китайців, поліпшена підготовка китайських кадетів у військово-навчальних закладах Гоміндану [24, р. 131]. Багато було зроблено у формуванні інженерних військ, створенні системи ППО та військ зв'язку. Таким чином, саме останній період функціонування консультаційної місії був найбільш продуктивним для її діяльності [25, р. 273; 20, р. 143].

Важливим для китайців була активна участь консультаційної місії та особисто А. фон Фалькенхаузена в бойових діях проти японських військ, що вторглися до Шанхаю в 1937 р. Генерал багато зробив для підготовки військ Чан Кайші до війни з Японією та захисту Шанхаю [25, р. 258-259]. Цікавим є факт чисельності консультаційної групи на початок бойових дій. Кількість місії

становила в 1937 р. 70 колишніх німецьких офіцерів, з них 5 відставних генералів [81, р. 75].

Наступним важливим етапом в участі іноземних військових місії в модернізації та бойових діях армії Чан Кайші було друге, після 1927 р., прибуття радянської військової місії [17, р. 93]. Вона з'явилася в Чунціні, новій столиці Китайської республіки, відразу після відкликання німецької місії А. Гітлером в 1938 р. Ця місія сильно відрізнялася від тієї, що діяла в Китаї в 1923-1927 рр. Рівень підготовки офіцерів і генералів цієї місії був значно вищим за попередній [18, р. 491]. Вона була організована більш професійно і відповідала рівню бойової підготовки провідних армій того періоду. Керівництво в Москві дало місії чіткий наказ – не втручатися в політику Гоміньдану. Склад місії вражає. З осені 1933 р. до середини лютого 1939 р. до Китаю прибуло – 3665 радянських військових фахівців. Посилення присутності радянських радників у Чан Кайші відбулося влітку 1938 р. після повного виведення німецької військової місії. На відміну від Іспанії, де радянська допомога виявилася недостатньою для підтримки республіки, місія в Китаї оцінюється істориками як успішна [17, р. 94]. Місія активно діяла до нападу Німеччини на СРСР у червні 1941 р. Після чого вона була практично згорнута. Необхідно зазначити, що мовні труднощі, низький професіоналізм багатьох радянських офіцерів (після масштабних сталінських чисток радянських офіцерів наприкінці 1930-х рр.) та недовіру китайців до радянських намірів означали, що радянські радники ніколи не мали такого ж впливу, як і раніше німецькі офіцери.

1930-ті рр. ХХ ст. мали важливе значення у формуванні ВПС у багатьох країнах Світу. Не оминув процес виділення військової авіації зі складу сухопутних військ і Китай. У той період у Нанкіні зробили ставку на співпрацю з Італією, і на прохання Китаю до країни були направлені військові авіатори. З 1933 р. в авіаційних частинах і військово-навчальних закладах розпочали свою діяльність італійські льотчики [26, р. 699]. Архівні документи показують, що головним завданням для італійців з наказу Б. Муссоліні був продаж своєї авіаційної та іншої військової техніки [41, р. 304]. Незважаючи на початкові успіхи в організації ВПС Китаю, італійці поступово почали програвати конкуренцію американським авіаторам, залученим китайцями паралельно з італійцями. Погіршило їхнє становище в Китаї відмова від участі в бойових діях проти японців. У 1937 р. після визнання Італією маріонеточної Маньчжоу Го за наказом Б. Муссоліні місія була відкликана [26, р. 715].

У підсумку, італійці не змогли конкурувати з американцями та іншими постачальниками літаків через гіршу якість італійських машин [26, р. 715]. Зазначимо, що за роки співпраці італійцями було поставлено близько 300 літаків. Свідок діяльності італійців американський авіатор К. Шеннолт згадував: «Незважаючи на величезний шквал авіаційної активності за часів італійців, не було зроблено нічого, що реально посилювало б китайські ВПС.

Італійська льотна школа в Лоянзі < ... > випускала кожного китайського курсанта < ... > незалежно від його здібностей. Це різко контрастувало з американською політикою відсіювання некомпетентних фахівців на початковому етапі навчання» [54, р. 62].

Навесні 1937 р. цей американський льотчик К. Шеннолт, на прохання китайців, прибув для спостереження за розвитком китайських військово-повітряних сил. Надалі він очолив американську місію в Китаї [26, р. 716]. У серпні 1937 р. Китай і Радянський Союз підписали в Нанкіні пакт про ненапад, що поклало початок черговому періоду авіаційного радянсько-китайського співробітництва. До Китаю почали прибувати радянські військові авіатори, і до жовтня 1938 р. через Сіньцзян було доставлено 477 літаків. Всього ВПС Чан Кайші, незважаючи на логістичні труднощі, з вересня 1937 по червень 1941 р. отримали 904 радянських літаків [17, р. 93].

Необхідно згадати і про зусилля Франції організувати діяльність військової місії у військах Чан Кайші. Генералісімус раніше не раз звертався до Парижа з проханням надіслати своїх військових. Чергове прохання було направлено в 1932 р. Однак Париж виявляв обережність і не хотів провокувати Токіо [27, р. 264]. Але на початку квітня 1938 р. китайці провели в Парижі додаткові попередні переговори з генералом А. Денцем, заступником начальника генерального штабу. Китайський військовий аташе пояснив, що Китай хоче закінчити діяльність німецької військової місії, просив направити французьку військову місію до Китаю. Історики вважають головним ініціатором ідеї направлення військової місії до Китаю міністра колоній Ж. Манделя [27, р. 395]. Політичні суперечності між міністрами французького уряду вкрай ускладнювали як формування, так і діяльність місії.

Склад місії був невеликий. До неї увійшли дивізійний генерал П. Бергер і бригадний генерал ВПС Л. Маньєн, полковник Салель, командири батальйонів колоніальної піхоти Д. Ренуччі і Легран, а також командир ескадрильї Дюмон і капітан колоніальної артилерії А. Нольде. Офіційно офіцери були звільнені зі служби. Склад місії свідчив про багатоплановість цілей направлення офіцерів. Місія мала таємний характер. Їх завданням було навчання офіцерів у кадетському училищі та у Військовій академії [27, р. 401]. Ускладнення в Європі, викликане початком Другої світової війни, призвело до швидкого відкликання французьких офіцерів. Короткий термін роботи не дав бажаного ефекту діяльності французьких офіцерів. Відзначимо і малу чисельність французів, що не покращувало консультаційні можливості місії з Парижа до Китаю.

Вже під час Другої світової війни в 1943 р. французи з Алжиру за підтримки американців направили до Китаю ще одну військову місію. Вона складалася з 7 офіцерів і 20 рядових [38, р. 425-428]. Однією з головних цілей місії було зміцнення французьких позицій в Індокитаї. Великого впливу на ситуацію в регіоні місія не справила через обмежені ресурси Франції. Важливим фактором

роботи місії було те, що головною метою місії була підготовка умов повернення французів до своєї колонії – Французького Індокитаю.

Необхідно підкреслити новий напрямок військової діяльності – використання диверсійних груп з метою організації партизанської війни. Диверсійна діяльність була активною під час Другої світової війни. У 1942 р. американська морська піхота США направила до Китаю свою місію, яку очолював капітан М. Майлз [63, р. 285-294]. Співпраця в організації диверсійної боротьби в тилу японських військ на території Китаю і співпраця з китайською спецслужбою, очолюваною начальником політичної поліції Чан Кайші – Дай Лі, детально описана американським істориком Ф. Вейкманом у його фундаментальній праці [63].

Велика Британія також, у досліджуваній період брала участь у організації військової допомоги Китаю. Лондон, вкрай неохоче і мляво відгукувався на прохання китайської влади про надсилання місій. У березні 1931 р. в Нанкіні почала діяти військово-морська місія капітана ВМФ Британії Х. Т. Бейлі-Громана [28, р. 496]. Це був один із підсумків тривалого процесу британсько-китайських переговорів, розпочатих у 1929 р. завершений укладанням контракту між двома країнами. На обговорення умов та проблем контракту пішло три роки, перш ніж британський радник командувача китайського флоту адмірала Ченя прибув до Шанхаю. Оскільки миттєва віддача від англо-китайського військово-морського контракту 1929 р. виявилася ілюзорною, британські політики вирішили зосередитися на створенні основи англо-китайської доброї волі, сподіваючись отримати довгострокові політичні та економічні вигоди. Британська військово-морська місія у 1931-1933 рр. була основою цієї політики військово-морської дипломатії [28, р. 509].

Британці були активними в Китаї і в авіаційній галузі. За підтримки британської авіаційної місії влада провінції Гуансі в 1932 р. заснувала авіаційну школу в Лючжоу з двома класами: льотним і механіків, в кожному по 30 осіб. Всі інструктори були резервістами Королівських ВПС Британії. Крім відправки інструкторів, британська компанія «Далекосхідна авіація» надала все обладнання, включаючи близько 30 винищувачів Армстронг Авро. Вони були відправлені з 1933 по 1935 рр. Цікаво, що в 1932 р. тільки 15 літаків були експортовані з США в Південний Китай, тоді як в цей регіон було продано 40 британських літаків. З березня 1934 р. льотна школа під контролем британців почала роботу на розширеному аеродромі в Гонконзі з чотирма інструкторами. Розширення аеродрому створило умови для розміщення 70 літаків. У ньому розміщувалися не тільки літаки Королівських військово-повітряних сил, але і літаки школи. Створення цієї школи відразу ж посилювало британський вплив на авіацію, оскільки студенти Гуансійської авіаційної школи були змушені відвідувати британську льотну школу для підвищення кваліфікації. У 1935 р. в Гуансі змогли підняти в повітря 46 літаків, і всі були британського виробництва. У жовтні 1934 р. британська авіаційна компанія

уклала контракт з ВПС Гуандуна, згідно з яким вона продала бомбардувальники Вікерс. У наступні роки британці збільшили продажі літаків у Південному Китаї і стали домінувати у військовій авіації провінції Гуансі [65, р. 85].

Необхідно зазначити і британську активність у Тибеті ще з 1920-х рр.[66]. Тут британська влада поступово, але протягом тривалого часу брала участь у переозброєнні тибетської армії. Так, відомий факт, коли британці готували тибетських військових до використання переданої з Індії британської зброї. У 1931 р. для навчання поводженню з кулеметами та артилерією британські військові організували спеціальну інструкторську місію на території Тибету в Кангло, районі, розташованому недалеко від Гьянцє [62, р. 152].

Так само, як і французи, британці під час Другої світової війни, за підтримки військових місій діяли в регіоні Південного Китаю. Британцям заважала імперська політика Лондона в Азії, що створювала відчуття недовіри між союзниками. Чан Кайші системно протистояв, як офіційно зазначалося в Чунціні, «британській імперіалістичній політиці» [45, р. 206]. Але, у 1942 р. до Китаю була відправлена ще й військова місія з британського домініону Австралії з метою організації партизанських дій китайців в тилу японців [30, р. 69].

Потрібно підкреслити, що наймасовішими і найчисленнішими в зазначений період в Чунціні були американські військові місії. Офіційно, з 1941 по 1949 рр. в Китаї були присутні кілька місій від сухопутних військ, морської піхоти, ВМС і ВПС США.

До війни, оголошеної Японії в грудні 1941 р., військове відомство США офіційно направило військову місію до Китаю з метою оцінки боєздатності китайських військ. Накази, віддані їй першому начальнику, генералу Д. Магрудеру, вказували надавати сприяння китайському уряду для забезпечення поставок матеріалів і боєприпасів за ленд-лізом. Військова місія під керівництвом генерала Д. Магрудера була спрямована на те, щоб гарантувати, що американська допомога і ресурси будуть використані в ефективних цілях, проти японців [42, р. 132].

Американський Державний департамент направив міністру оборони США інструкцію для військової місії від 8 серпня 1941 р.: «Надавати консультативну та практичну допомогу уряду Китаю на всіх етапах закупівлі, транспортування та використання матеріалів, обладнання та боєприпасів, необхідних для здійснення його військових дій. Надавати консультативну та практичну допомогу уряду Китаю в навчанні китайського персоналу використанню та технічному обслуговуванню матеріалів, обладнання та боєприпасів, що поставляються США в якості військової допомоги» [48].

У лютому 1942 р., після початку війни, генерал-лейтенант Д. Стілуелл був призначений командувачем усіма американськими військами в Китаї, Бірмі та Індії, включаючи льотчиків-добровольців майора К. Шеннолта, і паралельно

головою військової місії США в Китаї. Крім того, Д. Стілуелл був призначений і начальником штабу Чан Кайші. У березні 1942 р. Д. Стілуеллу повідомили, що під верховним командуванням Чан Кайші він буде командувати 5-ю і 6-ю китайськими арміями в Бірмі [42, р. 133]. До 1944 р., коли на вимогу генералісімуса Чан Кайші його відкликали до США, генерал-лейтенант Д. Стілуелл поєднував кілька посад, як зазначалося, був і начальником військової місії сухопутної армії США в Китаї. Здавалося, що призначення Д. Стілуелла було ідеальним вибором. Протягом 1920-х і 1930-х рр. Д. Стілуелл служив у Тяньцзіні і вільно говорив китайською мовою. Під час свого призначення на посаду військового аташе в Пекіні Д. Стілуелл особисто спостерігав за японськими військовими операціями і знав про величезні внутрішні проблеми китайських військових [36, с. 60].

Але діяльність Д. Стілуелла в Китаї оцінюється істориками і військовими суперечливо. Підлеглий генерала – К. Шеннолт згадував: «Стілуелл взяв із собою три речі, які зіграли йому погану послугу під час його важкого відрядження до Азії: сильне упередження проти повітряної потужності в поєднанні зі слабкою підозрою до будь-якої зброї, складнішої за гвинтівку та багнет; «договірне» ставлення до китайців, яке розглядає їх як нижчих, нездатних керувати своїми власними справами без іноземного керівництва; і повне нехтування дипломатичними аспектами вищої військової посади у війні коаліції» [54, р. 142]. Але, підкреслимо, що в подальшому К. Шеннолт стане одним із противників Д. Стілуелла, спогади офіцера можуть бути не зовсім об'єктивними.

Потрібно зазначити, що американська місія 1942 р. є найбільш дослідженою істориками. Причому її підсумки почали розглядати відразу після закінчення війни в 1946 р. і не завжди на користь успіхів місії [37, с. 1]. З самого початку призначення Д. Стілуелла на початку 1942 р. першою проблемою, з якою він зіткнувся, була відсутність чітких повноважень. Сполучені Штати надавали військову допомогу і підтримку Китаю до оголошення війни в грудні 1941 р., але не чітко визначали ці зусилля як координацію. Отримавши призначення на театр військових дій у Китаї та Бірмі, Д. Стілуелл був поінформований, що він повинен підвищити ефективність допомоги Сполучених Штатів китайському уряду для ведення війни та сприяти підвищенню боєздатності китайської армії. Але, коли ця допоміжна місія була ще більше розширена призначенням Д. Стілуелла на посаду начальника штабу Чан Кайші в Китаї, з'явилося роздвоєння цілей. Негативний ефект цих двозначних наказів місії був посилений невизначеною політичною підтримкою з Вашингтона. Однак, незважаючи на багато труднощів, генерал Д. Стілуелл продемонстрував нову модель для американських військових кампаній, в якій консультативні та допоміжні зусилля були важливішими, ніж наявність солдатів армії США, які воювали на передовій [37, р. 5].

Дійовою була ще й місія від ВПС, організована наприкінці 1940 р. як добровольча під керівництвом відставного офіцера авіації США К. Шеннолта. До 1941 р. вона була перетворена на урядову акцію. З квітня 1942 р. місія К. Шеннолта була визначена як частина діяльності ВПС США [36, р. 23]. Варто підкреслити, що безпосередня авіаційна підтримка і логістичні завдання були життєво важливими для сил союзників у Другій світовій війні. ВПС компенсували відсутність артилерійської і тилової підтримки. Однак ВПС намагалися відокремитися від загальної військової місії під керівництвом Д. Стілуелла. Ця проблема вилилася у відкритий конфлікт між авіацією та армією. К. Шеннолт і керівники ВПС навесні 1943 р. переконливо доводили, що авіація може діяти швидше і ефективніше, ніж сухопутна армія США. Цю точку зору підтримав президент США Ф.Д. Рузвельта [37, р. 5]. У кінцевому підсумку, ці протиріччя і конфлікт з Чан Кайши призвели до заміни Д. Стілуелла генералом А. Ведемейером і переформатування місії, яка продовжила свою роботу до закінчення війни. Генерал А. Ведемейер згадував щодо стосунків двох лідерів: «Антагонізм між Стілуеллом і Чан Кайши був фундаментальним. Я згадав опис генераліссімуса («клас кулі», схильний до «істерик», «некомпетентний»)…» [52, р. 269].

Нагадаємо, що новим аспектом діяльності іноземних військових місій під час Другої світової війни було створення частин спеціального призначення для організації диверсійної боротьби [87, р. 581]. З цією метою, а також з метою порятунку збитих американських льотчиків у Китаї діяла місія, споряджена від корпусу морської піхоти США на чолі з капітаном М. Майлземом [63, р. 285-294]. Ця місія працювала в Китаї протягом 1942-1945 рр. Таким чином, ми бачимо, що найчисленнішими і різноспрямованими за завданнями були американські місії.

Важливим матеріалом для методу порівняння та виявлення нових особливостей діяльності іноземних військових професіоналів у Піднебесній є доля американських військових місій у Китаї після закінчення Другої світової війни в 1945 р. [42, р. 129-135].

Американці були присутні в Китаї до евакуації на Тайвань у 1949 р. В цей час інструкторська робота збройних сил США в Китаї була поставлена в надзвичайно складні умови. Причина, знову ж таки, полягала в політичному рішенні Вашингтону не підтримувати вирішення конфлікту збройним шляхом [42, р. 130]. Адміністрація Г. Трумена прийняла рішення про політичний курс, спрямований на примирення націоналістів Чана і комуністів Мао. Однією з причин була неправильна оцінка ситуації. Нагадаємо і про американську місію на чолі з полковником Д. Діксідом Мао Цзедуна, яка була направлена в штаб-квартири комуністів в Яньані в 1944 р. [34]. Метою місії була оцінка сил Мао.

У 1945 р. близько 50 тис. морських піхотинців США були перекинуті в північний Китай із західної частини Тихого океану для контролю над регіонами, а також для репатріації 3 мільйонів японців з Китаю [42, р. 126].

До червня 1946 р. термін дії ленд-лізу закінчився. Вашингтон хотів продовжити військову допомогу націоналістичному Китаю [42, р. 127]. Залишилася група з 300 військово-морських радників стежити за передачею китайцям і утилізацією 271 американського транспортного корабля, і щоб допомагати націоналістичному уряду у військово-морських питаннях. В рамках цієї програми пізніше було передано ще 131 судно [42, р. 128].

У 1946 р. президент Г. Трумен доручив державному секретарю, військовому міністру і міністру військово-морського флоту створити військово-консультативну групу Сполучених Штатів у Китаї. Але було зазначено, що чисельність Консультативної групи не повинна перевищувати тисячі офіцерів і солдатів [42, р. 131]. Після провалу невдалої посередницької місії генерала Д. Маршалла в 1946 р. було введено заборону на експорт американських боєприпасів до Китаю. Паралельно американці продовжували залишати Китай, і оскільки військова допомога зменшилася, американські дії були зведені до організаційних порад [42, р. 132].

Коли в січні 1947 р. дипломатична місія генерала Д. Маршалла була остаточно припинена, Державний департамент США оголосив про негайне виведення військового і дипломатичного персоналу, призначеного для цієї місії. До літа 1947 р. єдиними американськими військами, що залишилися в Китаї, були кілька невеликих охоронних і медичних загонів, а також підрозділи армії США, які все ще шукали могили і тіла американців, загиблих під час війни. У Китаї залишилася консультативна група з 1 тис. осіб, створена за наказом президента Г. Трумена у 1946 р., і військово-морська місія у 300 осіб, об'єднана 25 квітня 1947 р. під командуванням генерал-майора Д. Барра [42, р. 133].

У липні 1947 р., після оголошення Чан Кайші громадянської війни, президент Трумен доручив генерал-лейтенанту А. Ведемейеру оцінити ситуацію в Китаї та подати рекомендації щодо американської політики допомоги. Доповідь А. Ведемейера, представлена у вересні 1947 р., рекомендувала програму не менше п'яти років для американської економічної та військової допомоги Китаю [42, р. 136-137].

До 1949 р. консультативною групою армії США в Китаї продовжував командувати згаданий генерал Д. Барр. У нього було близько 1000 військових [42, р. 148]. Події громадянської війни в Китаї змусили вивести американських радників з Китаю.

Як оцінити ефективність роботи місій? Необхідно зазначити, що діяльність військових місій, які мають інструкторсько-консультаційний характер, є частиною складного питання – *військової допомоги*. Цей фактор включає в себе, крім можливої участі військових місій, насамперед *політичну підтримку, економічну підтримку, фінансову підтримку, культурну підтримку та інші аспекти військової допомоги*.

Питання критеріїв бойової ефективності при оцінці підсумків модернізації китайських військ є комплексним і вкрай складним. В першу чергу, головним

показником є успіх або невдача військ на полі бою. У досліджуваній період, в різний час ворогами китайських урядових військ були різні, за боєздатністю війська мілітаристів, а в 1929 р. радянська Червона армія [76], а також різні монгольські збройні формування та тибетські сепаратисти [62, р. 411]. З 1931 р. противником Нанкіна стала найкраща азійська армія Сходу – збройні сили імператорської Японії. *На наш погляд, контекст подій є одним з вирішальних в аналізі особливостей модернізації.* Тобто, не можна в оцінці боєздатності модернізованих військ відкинути критерій військової якості військ противника. Звичайно, це впливає і на оцінку діяльності конкретної військової місії.

Крім цього критерію, необхідно звернути увагу на стан військової справи та розвиток техніки і озброєння в 20-30-ті рр. ХХ ст. Ці роки відомий американський військовий історик В. Мюррей назвав військовою революцією свого часу [87; 67, р. 300-328]. Вкрай корисним буде ознайомлення з питаннями розвитку французької військової школи та її впливом на армію, розкритими в роботі французьких істориків, виданій у 2018 р. історії французької армії під редакцією О. Вівіорка [68, р. 58-65]. Деталі німецьких військових реформ ми дізнаємося у важливому для розуміння німецьких військових успіхів дослідженні Д. Корума [64]. Радянська військова думка та її еволюція у міжвоєнний період розглянута в інформаційній праці Д. Еріксона [18]. Дізнатися про проблеми в армії США в міжвоєнний період нам дозволить дослідження Е. Коффмана [69]. Дуже важливим для нас є контекст розвитку військової думки та шляхів підготовки британської армії, розкритий у дослідженні з військового управління в Британії [70, р. 253-275].

Важливо зазначити, що після Першої світової війни 1914-1918 рр. військова справа в багатьох країнах опинилася під сильним тиском антивоєнних ідей політиків і, як наслідок, під впливом значного скорочення фінансування, що впливало на розвиток усієї військової сфери [71, р. 118-120]. Ці роботи можуть зорієнтувати про проблеми у військовій справі в досліджувані часи. Теоретичні та практичні проблеми з організацією військової справи в передових країнах Європи, Японії та США мали найсильніший вплив при орієнтуванні китайських військових на запит про участь у консультаціях тієї чи іншої іноземної військової місії при проведенні реформ у Китаї. Поза всяким сумнівом, варто враховувати, що і зовнішньополітичний фактор, який впливав на становище Нанкіна в системі міжнародних відносин у 20-30-ті рр. ХХ ст. Міжнародне співтовариство часто не вірило в стійкість режиму Чан Кайші в Нанкіні [27, р. 29].

Для теми нашого дослідження *найважливішим поняттям є визначення поняття військової школи, передової військової моделі, критеріїв військової першості.* Ця робота допоможе нам визначитися зі складною комплексною проблемою, чому в 20-х–30-х рр. ХХ ст. військово-політичні лідери Китаю зверталися до різних держав з проханням про військову допомогу в модернізації своїх збройних сил.

Звернемо увагу на формування моделі підготовки командного складу офіцерського корпусу Китаю у визначений період та вплив іноземних офіцерів на її формування. Якщо згадати передісторію військової модернізації в Китаї, то ми побачимо, що першими військовими фахівцями в реформуванні військової освіти Китаю були німецькі офіцери, завербовані в приватному порядку китайськими дипломатами в Німеччині з латентного схвалення О. фон Бісмарка [72].⁵ Ініціатива належала Лі Хунчжану. Однак консервативний опір китайської військово-політичної адміністрації перешкодив запровадженню європейської моделі військової освіти. До 1914 р. німецькі офіцери брали участь у процесі навчання, але особливих успіхів не досягли [61, р. 90-93].

Китайські військово-політичні лідери після поразки в Японо-китайській війні 1894-1895 рр. звернулися за допомогою у навчанні своїх офіцерів до Японії [59]. Велика кількість офіцерів, навчених на Заході, не могли вплинути на величезний офіцерський корпус, занурений у невігластво, консерватизм та кумівство. Тим не менш, знайомство навіть невеликої частини китайських чиновників із західним озброєнням та військовою наукою допомогло підготувати країну до подальших реформ [58, р. 44-45]. Китайські військові запросили японських інструкторів у навчальні військові заклади.

Існувала кілька практичних причин, з яких Японія на той період отримала перевагу на діяльність японських військових інструкторів. Після того, як сила Японії була продемонстрована її приголомшливою перемогою над Китаєм у 1895 р., китайські чиновники могли бути впевнені, що підготовка японських інструкторів буде виправдана. Крім того, японські вчителі могли отримувати менше, ніж європейські. У Китаї не було передових військових навчальних можливостей, використання японської моделі дозволило б китайським військовим студентам доповнити базову підготовку в Китаї вищою освітою в Японії значно дешевше, ніж навчання в Німеччині чи Франції. Менша відстань між Японією та Китаєм також полегшувала і дешевша за керівництво китайськими студентами порівняно з Європою. Нарешті, японська мова була простішою для вивчення китайцями, ніж німецька. Таким чином, навчання японській мові в академіях полегшувалося б завдяки більшій доступності перекладачів та більшій кількості студентів, здатних розуміти мову [59, р. 157].

Японський вплив в галузі військової освіти помітно збільшився після нової хвилі експансії розпочатої у вигляді фінансових позик потреби військової модернізації. У 1917 р., зроблених п'ять великих позик відомих під назвою позик Нісіхари дозволили знову запуснути реформування китайської армії під протекцією аньчхойської кліки. У 1917 р. японські фінансові позики призвели до відправлення військової місії до Китаю з метою підготовки військ для відправлення до Європи [43, р. 16].

⁵ Детальніше дивись: Kaske E. Bismarcks Missionare: deutsche Militarinstruktoren in China 1884-1890. Wiesbaden, 2002. 293 p.

Таким чином, ми бачимо, що поновлення, після 1914 р. коли військове співробітництво з японцями було перервано, військово-політичних зав'язків з імперією Мікадо було продиктовано активною зовнішньополітичною позицією Японії в Китаї та бажанням аньчхойської кліки за допомогою Токіо модернізувати армію та здобути владу.

Після 1923 р. в модернізації військової освіти Національно-революційної армії Гоміндану прийняли участь радянські командири місії В. Блюхера. Змінився принцип навчання. Учасник радянської військової місії доповідав до Москви: «Першим кроком у напрямку реорганізації армії стало створення військової школи Гоміньдану (Вампоа), на чолі якої стояв генерал Чан Кайші, повністю відданий доктору Сунь Ятсену. Завданням цієї школи була підготовка для армії молодших офіцерів, добре освічених у політичному сенсі, які офіцери, згодом спрямовані в частини різних генералів, мали сприяти «реорганізації армії знизу».[46, р. 484]. Наступна доба – 1927-1938 рр. належала німецьким військовим викладачам. Після французів в 1939 р. їх змінили в аудиторіях освітніх закладів американці з 1942 р. Тобто формування офіцерського корпусу було під різноманітним впливом місій із-за кордону.

Найважливішим чинником, що впливає розвиток військової справи в міжвоєнний період, був досвід Першої світової війни 1914-1918 рр. та *розробка нових теорій ведення війни у період 1918-1939 рр.* [70, р. 6-8].

Вплив індустріалізації, моторизації війни та швидкого розвитку техніки відбилося і на військово-політичних поглядах на теорію та практику ведення бойових дій у нових умовах. Все було вкрай динамічне. Рейхсвер, вже за доби командування ним генерала новаторського типу – Г. фон Зекта 1920-1926 рр. досяг значних успіхів у освоєнні навичок маневреної війни, незважаючи на обмеження Версальського світу 1919 р. Про що доповідав у Вашингтон військовий аташе армії США в Німеччині, полковник А. Л. Конгер аналізуючи інтенсивну та системну бойову підготовку Рейхсверу [64, р. 72]. У липні 1926 р. полковник А. Л. Конгер, направив Військовому міністерству США доповідь, присвячену успіхам новаторської діяльності Г. фон Зекта з організації бойової підготовки в Рейхсвері [74, р. 44]. Він аналізував тактичний, оперативний рівень досягнення реформ. Оцінки впливу нових підходів у навчанні військ доводили, що діяльність групи німецьких офіцерів Рейхсверу на чолі з Г. Фон Зектом – новий погляд на розвиток військової справи в епоху після Першої світової війни [64, р. 165; 183]. Після відставки Г. фон Зекта в 1926 р. активна діяльність німецьких військових реформаторів у Рейхсвері динамічно продовжилася з головним напрямом – навчання практиці моторизованої маневреної війни [64, р. 187; 74, р. 219].

Необхідність цієї вставки в нашому дослідженні обумовлена роботою генерала Г. фон Зекта як радника Чан Кайші в Китаї в 1933-1935 рр. Ми наголошуємо на напрямі роботи китайського військового лідера з модернізації національно-революційної армії Китаю на початку 30-х рр. ХХ ст. –

орієнтування на передову німецьку військову модель за допомогою опори на діяльність консультативної групи німецьких військових фахівців [20, р. 116].

Наступні військові фахівці після німців – американці також приділяли багато уваги військовій справі. Американська військова школа у 20–30-ті рр. ХХ ст. так само звернула увагу на значення механізації та військової промисловості у справі перебудови армії [69, р. 284-287]. Також армія США відводила виняткове значення питанням рівня військової освіти офіцерського корпусу [36, р. 66-67].

Ще актуальне питання дослідження – *як впливав досвід локальних воєн в добу Інтербелуму на військові реформи в Китаї?* Щоб відповісти на це питання, необхідно переглянути, як військові відомства провідних військових країн реагували на вивчення бойового досвіду. Працюючи з науковою літературою виявляється, що навіть провідні з організації збройних сил країни, такі як США, Франція суперечливо оцінювали досвід локальних військових конфліктів досліджуваного часу. Дослідник з воєнної історії Б. Стерлінг, в своїй праці вказує на безліч перешкод для об'єктивного вивчення військових конфліктів в Китаї у 1932 р. та в Іспанії у 1936-1939 рр. Більше того, вчений на аргументах доводить про складнощі та труднощі в армії США на шляхах організації аналізу цінного бойового досвіду цієї війни [75, р. 150].

Але, потрібно визнати, що серйозної військово-наукової роботи в Національно-революційній армії, подібній, наприклад, армії США у форті Лівенворт організовано не було. Це впливало на введення у війська новітніх досягнень військової думки та було черговою причиною покладення надії на професійну допомогу від іноземних військових місій.

Також актуальним питанням для нашого дослідження є *стан військових моделей на конкретний час дослідження*. Так, до кінця 20-х рр. ХХ ст., на переконання багатьох дослідників школа військової думки, що найбільш динамічне розвивалася, був Рейхсвер веймарської Німеччини. Імператорська армія Японії так само робила певні успіхи і здобула бойовий досвід у Китаї з 1931 р. розпочавши військові дії в Маньчжурії, а з 1932 р. в районі Шанхаю [77, р. 69]. Тобто, орієнтування Чан Кайші та його генералітету на німецьку модель модернізації було не випадково. Але, в подальшому багато залежало від контексту політичного стану у Світі та Східної Азії. Разом з тим, цікавим є питання деградації французької військової думки у 20–30-ті рр. ХХ ст. Незважаючи на появу нових ідей підтримки професійної армії та створення механізованих частин у французькій армії, що просувалися Де Голлем [75, р. 361]. Стагнація військової справи у Британії, на думку сучасних дослідників, незважаючи на діяльність видатних військових теоретиків Д. Фуллера, Б. Ліддл Гарта була передбачена [71, р. 254].

Ця інформація може бути фундаментом для твердження, що в цій обстановці зорієнтуватися китайським військово-політичним лідерам в успіхах розвитку тієї чи іншої військової школи передових країн було дуже важко. Протягом

20–30-х рр. XX ст. Продовжувалися теоретичні розробки у різних європейських країнах та США. Все разом ускладнювало вибір орієнтиру модернізації китайської армії Нанкіна. Необхідно зважати і на політичну складову проблеми. Багато країн не бачили перспектив глибокої співпраці з Гомінданом. Більш сильні зовнішньополітичні позиції Східної Азії мали Японська імперія [27, р. 388].⁶ І з цим зважали багато країн.

Компетентність військово-політичних керівників Китаю в 1920–1940-х рр. є ще одним із найважливіших питань нашої проблематики. Ця проблематика особливості професійної діяльності розкрита у дослідженні Н. Діксона [71]. І хоча воно стосується історії британської армії, робота дзеркально абсолютно підходить до міждисциплінарного методу вивчення особливості проблем лідерства збройних сил загалом і Китаю зокрема.⁷

Після Першої світової війни 1914-1918 рр. представники німецької армії, незважаючи на заборони Версальського миру 1919 р., часто негласно консультували молоді національні армії, що формували свої військові системи. Так, генерал Г. фон Зект який працював пізніше в Китаї, до Нанкіна вже передавав свої знання в 1926 р. в Угорщині та Румунії [20, р. 116-117]. Полковник М. Бауер до 1927 р. служив в Іспанії, Аргентині та консультував радянських військових в 20-х рр. XX ст. по роботи в Китаї [20, р. 98]. А. Ведемейер – з 1944 р. начальник військової місії США в Китаї, у 1920-х рр. навчався з обміну досвідом у Німеччині у військовій академії. Офіцери Рейхсверу та радянські командири стажувалися у частинах та навчальних закладах під час співпраці 1920-1933 рр. [19, р. 208-217]. Це було нове явище глобалізації військових знань. Звичайно, воно вплинуло на консультації в Китаї.

Але, так було не лише у Китаї. Одну з провідних ролей в консультаціях військових Туреччини грали німецькі ветерани Першої світової. Цікаво, що у міжвоєнний період німецькі інструктори перевищували чисельність інструкторів з інших країн в Туреччині. Між 1925 р. і початком Другої світової війни 24 армійських ветеранів і 12 відставних морських офіцерів з Німеччини викладали в турецькій військовій академії в Стамбулі. Поруч з тим, хоча до 1939 р. немає достовірних даних про французьких інструкторів, діяльність 8 британських та 5 американських офіцерів задокументована. Інструктор британських ВПС в Туреччині Лі нагадав про сильну орієнтацію на Німеччину в 1938 р.: «Протягом останніх 23 років німецькі військові доктрини та вплив

⁶ Для отримання додаткової інформації див.: Nies V. “Araisement” in Asien : Frankreich und der Fernostkonflikt. 1937-1940. München: Oldenbourg, 2009. 580 s.

⁷ Наприклад, генерал Д. Стіллуел вважав, що Чан Кайші недостатньо готовий як військовий професіонал. У 1936 р. Стіллуелл критикував командирські повноваження Чан Кайші і писав: «Він не може нічого робити, інакше він зовсім не знає, що означає готуватися до боротьби з першокласною державою [Японією]» [45, р. 19]. Але, на наш погляд Чан мав великий військовий досвід. Він безперервно воював з 1923 р. навчався під час співпраці з В.К. Блюхером, Г. фон Зектом, О. фон Фалькенгаузенем та іншими професіоналами.

мали чітке поле. Штабні училища були єдиним центром вищої військової підготовки, і тут, починаючи з останньої війни, німецькі інструктори служили безперервно, до десяти одночасно, багато з них генерали та адмірالی з видатним військовим послужним списком» [10, s. 217].

Вплив на якість модернізації війська іноземними місіями, є критерієм визначення покращення рівня професійної підготовки армії. Відповідно до думки викладеної в книзі американського дослідника М. Уокера, що побачила світ у 2017 р., та присвячена Радянсько-китайській війні 1929 р., автор відносить, як визначальну – роль іноземних офіцерів. Щодо оцінки рівня боєздатності китайських військ північної мілітаристської кліки Чжана Сюеляна напередодні конфлікту з Радянським Союзом в 1929 р. автор стверджує: «іноземні радники також були поширені та допомагали підвищувати професійні стандарти. Ф.А. Саттон, колишній офіцер британської армії, курирував роботи в арсеналі в Мукдені, французи допомагали у військово-повітряних силах. Були залучені і колишні російські офіцери, вони використовувалися як планувальники та з метою отримання спеціалізованих навичок в інженерії та артилерії. Консультативні обов'язки переважно виконувала японська армія. Численні японські офіцери мали великий вплив в цій армії китайців, і в 1928 р. було призначено понад 50 офіцерів, які знайомлять офіцерів Чжана з новітніми тактиками і техніками, що їх застосовує імператорська армія» [76, р. 154]. Тобто радники значно підвищили бойові можливості військ маршала Чжана Сюеляна.

З метою порівняння варіантів реформ армій в Азії звернемо увагу на воєнні доктрини які використовували дві східні країни що модернізували військо – Японія та Китай. Порівняємо два процеси модернізації. Згідно з дослідженням американського воєнного історика Е. Дрі японська армія, усвідомлюючи наявність величезного досвіду сучасної війни, для того часу, в Європі після 1918 р., доклала зусиль для його вивчення.

У перше повоєнне десятиліття Генеральний штаб Японії направив понад 350 офіцерів до Європи для вивчення сучасної війни. Їх численні доповіді охоплювали різні теми – від тактики відділення до операцій великих підрозділів – і слугували основою для розробки оперативним відділом загальновійськового керівництва. До 1928 р., за завданням командування Імператорського Генерального штабу, підполковник Обата Тошиширо, шанувальник класичних теорій німецького генерала А. фон Шиффена про війни на знищення та майор Судзукі Йоріміті, найкращий випускник штабного коледжу, який служив у Франції як спостерігач вважали що духовні чи нематеріальні цінності давали особливі переваги на війні. Вони розробили доктрину, яку офіцери Мікадо називали «інтенсивною духовною підготовкою» та проривами за допомогою багнетів, щоб компенсувати відставання у чисельності та ресурсах. Суть доктрини полягала в тому, що сучасна зброя та спорядження були важливими,

але ніщо не могло перевершити бойовий дух, який давав солдатам повну впевненість у перемозі, якими б не були їхні матеріальні вади.

Заохочувалися наступальна ініціатива. Командири у кожному ешелоні мали використовувати бойовий дух з метою організації атак, використовуючи слабкості противника, не чекаючи схвалення вищих штабів. Знищення та знищення противника холодною зброєю – душею наступу, мало забезпечити швидко перемогу. Нападники поклалися на раптовість, шок, нічні атаки та рішучість для продовження атак [39, р. 157-158].

Навпаки, сучасний китайський вчений Чан Цзюйде стверджує, що впливові китайські військові мислителі у досліджений час розглядали ідею затяжної війни на знищення з 1920-х рр. Під керівництвом консультативної групи з Німеччини з 1920-х до середини 1930-х рр. гомінданівська армія повільно готувалася до захисту Китаю від Японії. Ця оборонна орієнтація породила стратегію сильної позиційної оборони і спробу створити сильну армію, але цій армії не вистачало народної підтримки та грошей. Гомінданівська армія страждала від відсутності стандартизації озброєння, а також від нестачі артилерійського озброєння та транспорту. Логістика була слабкою та заважала армії протягом усього її існування. Суттєвішою, мабуть, була відсутність координації між регіональними силами та національною армією, між Чан Кайші та його помічниками, а також між політиками та військовими [77, р. 157-158]. Тобто, напрямів праці у німців було багато.

До цього зауважимо, що фінансування державної освіти як важливий культурний фактор, що визначає можливість створення боєздатної армії і насамперед офіцерського корпусу теж був важливим фактором. Цей чинник був ще однією проблемою модернізації китайської армії. Статистика розкриває коріння проблеми. Так, у 1919-1920 рр. військові асигнування в Китаї становили 42% від загального бюджету, а освіта становила лише 1%. Відсотки на військові та освітні кошти зросли до 71% та 3% відповідно у 1923-1924 рр. [59, р. 157-158]. Тобто культурних чинників, що впливали на модернізацію армії Китаю, та на діяльність місії було кілька.

Таким чином, дослідження поставленої мети – вивчення факторів, що впливали на ефективність діяльності іноземних військових місій у Китаї та використання порівняльного методу в роботі дозволяє дійти наступних висновків.

Одним із головних чинників, що впливав на діяльність військових місій без сумніву, є військово-політичний курс країни, яка спрямовувала своїх військових фахівців. За рідкісним винятком, до якого можна віднести створення консультативної комісії німецьких офіцерів у 1927 р., виключаючи приватне наймання багатьох офіцерів-одинаків до деяких мілітаристів. Більшість спрямованих військових місій була санкціонована урядами і були чітко спрямовані з конкретних військово-політичних та економічних завдань.

Найбільш показовим маркером політичного керівництва місії були накази з Берліна та Риму на повернення військових місій у 1938 р.

Важливим питанням нашої тематики є призначення військово-політичних цілей місій. Думка, що військові місії перебували з метою модернізації армії надто просто розуміння реальної картини діяльності військових фахівців. Іноді це були імітації допомоги. Це було у випадку з британською та французькою військовими місіями в 1933 та 1939 рр. відповідно. Були місії з військовою дипломатичними цілями, як це було з місією маршала Ж. Жофра в 1922 р. Були місії із метою просування продажу зброї. Практично завжди у військових місій у Китаї було більше завдань від іноземних урядів, ніж військова допомога. Це був і збір інформації з розвідувальною метою, і лобіювання продажу зброї, і протистояння військово-політичним суперникам.

Кадрові рішення щодо набору військових місій сильно варіювали від країни. Ретельно, використовували 15-ий полк армії США, що був дислокований в Китаї у Тяньцзіні, де деякі офіцери полку знали китайську мову і китайські реалії. З полку у військовому відомстві США підбирали військових фахівців – фахівців щодо Китаю. Генерали Д. Магрудер, Д. Стіллуел і багато інших офіцерів виконували обов'язки керівників місії в Пекіні, Нанкіні та Чунціні [84]. Багато керівників військових місій раніше займали посади військових аташе. Як зазначалося, ця посада була свого роду трампліном до довіри більш серйозної посади – голови військової місії. Так було у разі призначення Д. Стіллуелла, Д. Магрегора в американців, або А. Фалькенгаузена у німців, В. Чуйкова у радянської влади. Як бачимо, це була досить поширена практика досліджуваного часу.

Тривалий час, з 1923 по 1927 рр. використовувався випадковий спосіб призначення на посади в Китаї у Червоній армії Радянського Союзу. Коли радянські військові з'явилися в Китаї вдруге, в 1937 р., багато офіцерів було відправлено до Китаю вже вдруге. Відбір кадрів покращився. Керувати місією Червоної армії до Китаю в 1937 р. був призначений О. Черепанов, він раніше зарекомендував себе позитивно у першу місію 1923-1927 рр. [18, р. 491]. До речі, важливо згадати й чинник чисельності місій. Якщо німці використовували упродовж 1927-1938 рр. 150 фахівців, то радянські та американські місії включали в себе тисячі офіцерів і мали різну військову спеціалізацію.

Ретельна робота з науковими працями багатьох дослідників призводить до думки про множинний комплекс причин, що впливали на якість організації військових місій. Як зазначалося, насамперед це були військово-політичні цілі, поставлені перед фахівцями. Прикладом може бути ставлення британської влади до Китаю. Прем'єр-міністр імперії В. Черччил писав: «У Вашингтоні вважали надзвичайне значення Китаю в американській свідомості, навіть на вершині, дивно непропорційним <...> Я сказав президенту [Рузвельту – С.Ф.], наскільки американська думка переоцінює внесок Китаю у спільну війну. Він дуже відрізнявся» [49, р. 135].

Дуже багато значили фінансові питання роботи іноземних офіцерів у Китаї. Особливо важливим чинником був культурний бар'єр під час організації діяльності іноземних військових спеціалістів. Знання мови значно покращувала умови служби. Репутація офіцера та його зв'язку часто спричиняли направлення конкретного офіцера до місії. Майже у багатьох країн офіцери потрапляли в вдруге чи втретє до Китаю. В цьому випадку офіцери виконували свої обов'язки значно легше, ніж командири, що потрапили вперше на ці посади.

Найважливішим чинником успіхів чи невдач діяльності військової місії був стиль роботи та рівень управління начальників військових місій. Сучасною мовою – *лідерські якості* військового командира що керував місією в Китаї. Наприклад, амбіційність та конфліктність генерала Д. Стілуелла, вкрай ускладнили виконання своїх завдань місії. Американець грубим, найчастіше неповажним стилем поведінки у роботі з генералісімусом Чан Кайші створив по справжньому скандальну ситуацію. Це був конфлікт управлінських культур США та Китаю. Що призвело до відкликання американського генерала з посади начальника штабу китайської армії на вимогу Чан Кайші. Варто згадати й успіхи співпраці військового радянського керівника В. Блюхера та Чан Кайші у 1924-1927 рр.[88]. Лідер Китаю в спогадах підкреслював: «Серед інших радянських генералів він (В.К. Блюхер – С.Ф.), на мою думку, виділявся не тільки як здібний офіцер, а й як привітна і розважлива людина» [50, р. 69]. Американський генерал А. Ведемейер теж зумів знайти ефективний стиль роботи з китайським військово-політичним керівництвом. Але Д. Стілуелл мав і політичні розбіжності у поглядах із китайським лідером. Генерал А. Ведемейер згадував: «Знаючи про симпатії Стілуелла та його радників до комуністів, він (Чан Кайші – С.Ф.) ставав все більш і більш підозрілим до американських намірів» [52, р. 282]. Звичайно, це впливало на діяльність місії.

Однією з ключових цілей діяльності військових місій у Китаї було завдання допомогти своїм урядам у продажі зброї, боєприпасів, військового обладнання до Китаю. Цілі тут варіювали від економічних інтересів до військово-політичних завдань. Але питання про постачання «вітчизняної» зброї звучало системно у всіх місіях. Були випадки, коли зброю продавали в обмін на корисні копалини, як це було у випадку Німеччини [83, р. 65]. Або за допомогою наданих китайському керівництву кредитів з умовами використання їх тільки для закупівлі зброї тільки в країні кредитора, як це було наприклад у випадку з СРСР 1937 р. [17, р. 68-75] США, до поширення закону ленд-лізу так само організовували продаж американської зброї на певних умовах. Урядові постачання було неможливо зрівняти з діями спекулянтів за масштабами [43]. Але чіткі «правила гри» було встановлено лише наприкінці 30-х рр. ХХ ст.

Важливим фактором діяльності військових місій була боротьба між різними країнами за право на участь своїх військових професіоналів до служби в Китаю. Жорстка конкуренція часто блокувала відправку військових місій як

це було наприклад з британською в 1933 р., французькою військовою місією в 1939 р. Різні іноземні місії збирали інформацію про конкурентів. Зміна політичного курсу урядів що надіслали місії могла призвести до відкликання з Китаю, як відбулося з німецькою та італійською військовими місіями у 1938 р. Політичні мотиви були в рішенні радянського уряду в 1941 р. різко скоротити свої військові поставки і практично згорнувши діяльність інструкторів.

Ситуацією користувався Чан Кайші, наприклад до німецьких військових спеціалістів. Китайський лідер стверджував, що у разі відкликання німецьких радників він може звернутися до Франції, як це було в 1938 р. Цікаво, що ідея необхідної противаги Британії в Ірані призвела до запрошення військових радників з Франції до Ірану в 1933 р. [86; 6, р. 305]. Що свідчить про схожі процеси в урядовій політиці щодо військової місії в Китаю, Туреччини та Ірану. Правлячі політичні кола Китаю та інших держав дуже відповідально ставилися до національних інтересів.

*Гідна окремого вивчення тема організації розвідувальної складової діяльності місій у китайській армії з допомогою місії США.*⁸ Варто згадати дослідження американського вченого Ф. Вайкмана про діяльність морської піхоти США у Китаї у досліджуваній період. Він присвятив цьому питанню кілька розділів [63]. Аналогічні завдання – організація диверсійної боротьби з японцями за лінією фронту здобули і французькі та британські військові місії [29; 30; 38]. У зв'язку з цим цікавий випадок із посилкою французької військової місії до Китаю, коли інтрига боротьби всередині правлячих партій у Парижі сильно вплинула на її роботу в Чунціні та швидке відкликання [27, р. 308]. Донесення американської розвідки 20-х рр. ХХ ст. підтверджує те, що вони стежили за військовими місіями інших країн Китаю [47, р. 314].

Найважливішою розвідувальною функцією був збір інформації про різну зброю в Китаї та можливості поставок зброї країни радників, що направили іноземні уряди. Так, у серпні 1941 р. американці направили спеціальну військову місію під керівництвом бригадного генерала Д. Магрудера з метою визначити потреби у озброєнні та стані боєздатності військ. Опубліковані документи дозволяють зрозуміти характер місії. Д. Магрудер доповідав у військове відомство США з Чунціна 10 лютого 1942 р.: «Китайські чиновники запитують такі нездійсненні обсяги і таке непрактичне розмаїття зброї та боєприпасів, що швидко стають головним боєм у відносинах з ними» [85]. Тобто, проблема обсягів передачі зброї китайцям по ленд-лізу була дуже актуальна та суперечлива.

Учасники військових місій, зазвичай, *системно доносили своїм державним органам політичну, економічну та військову інформацію про Китай та його збройні сили* [47]. Це була не одна з функцій місії, а одне з головних завдань членів місії. Звичайно, різні країни ставили різні значення у пріоритетах збору

⁸ Мова йде про місію під керівництвом капітана морської піхоти М. Майлза, однією з цілей якої була організація розвідувальних і диверсійних дій на території Китаю, окупованої Японією.

інформації. Та й її значення було різним для урядових органів. Важливим елементом завдань зі збору інформації була кон'юнктура часу. У 20–30-ті рр. ХХ ст., під час громадянської війни в Китаї радянські військові фахівці надіслали великий обсяг інформації, присвячений аналізу політичних аспектів діяльності китайських лідерів [84]. У той же період японські радники зосередилися на пошуках китайських мілітаристів, які орієнтуються на союз з імперією Мікадо [14].

Німецькі відставні офіцери, що входили до консультативної групи, що працювала в Китаї з 1927 р., активно збирали економічну інформацію для різних німецьких фірм. Ці фірми шукали у співпраці з Серединною державою вихід з економічного застою та нові ринки збуту товарів та придбання важливих для виробництва корисних копалин, таких як вольфрам [83, р. 68].

Дуже важливою проблемою практично для всіх військових місій є складні і часто запутані відносини з дипломатами та політичними радниками своїх країн [16, р. 259]. Зазвичай це була психологічна і соціальна проблема взаємовідносин керівництва місії та дипломатичних представників. Іноді, дипломати та політичні радники здійснювали керівництво військовою місією, що за звичай це не подобалося військовим. Це впливало на роботу місії. Яскравим прикладом був конфлікт М. Бородіна з В. Блюхером в 1925 р., через який останній був змушений залишити Китай [46, р. 489]. Системні проблеми були між американськими генералами, дипломатами та керівником місії Д. Стілуеллом у 1942-1944 рр. [52, р. 302-303]. Особливості комунікації «Оцетового Джо», як його неофіційно найменували військові США що були під команду Д. Стілуелла, призвели до конфлікту з головою місії ВПС США генералом К. Шеннолтом.

Відзначимо важливу тему, яка стосується наших наукових цілей. Це *порівняння становища та підсумків діяльності іноземних військових місій у Японії та Китаї*. У досліджений період – 1920-ті рр. в Японії працювали військові фахівці-авіатори з Франції [55]⁹ та Великої Британії [56, р. 18].¹⁰ Їхня робота була недовгою, але продуктивною для японців. У Китаї місії було значно більше, за часом діяльності місії працювали роками, але підсумок був

⁹ Японський уряд найняв 17 офіцерів та унтер-офіцерів на чолі з підполковником Ж.П. Форє. Це були спеціалісти з авіації. Вони працювали в Японії з січня 1919 по 1920 р. місія мала комерційний успіх, в наступні роки Японія придбала у французькій авіаційній промисловості 30 розвідувальних літаків Salmson 2A2 та 100 винищувачів типу Spad XIII.

¹⁰ Британський уряд направив неофіційну цивільну авіаційну місію до Японії з ініціативи Токіо, що було прийнято японським урядом у листопаді 1920 р. Місія з тридцяти осіб прибула до Касумігаури у 1921 р. Її лідером був Вільям Френсіс-Форбс Семпілл, колишній офіцер Королівської авіації. У нього був досвід у проектуванні та випробуванні літаків Королівського флоту під час Першої світової війни. Його особисто відібрані члени команди переважно були людьми з досвідом у військово-морській авіації, серед яких були пілоти та інженери з кількох британських авіаційних компаній. Місія Семпілла, яка тривала рік, дала японському флоту потужний стрибок у авіаційній навчанні та технологіях [56, р. 18].

обмежений. До речі, лише авіатори у Китаї працювали з Радянського союзу, Італії, США, Франції. Але досягти значних успіхів іноземним авіатором не вдалося. Це було з низькою технічною підготовкою китайських військових. Цікаво, що така ситуація була і з організацією штабної служби, військово-інженерної служби, діяльності фахівців в організації військового зв'язку. Ефективність їхньої роботи була низька.

Дуже важливим для результатів дослідження є порівняння розвитку військової думки в країнах Європи, США та Японії. Порівнявши розвиток військової справи в Рейхсвері та армії Франції, впадає у вічі різка різниця доктринальних підходів між двома провідними військовими школами [64, р. 131]. Науковий аналіз стану розвитку військової думки у Британії, США [69; 70, р. 254] та Італії [70, р. 324-328] у 20–30-х рр. ХХ ст. аргументує те, що розвиток військової справи ефективніше відбувався в Німеччині. СРСР у 30-х рр. ХХ ст. також досягло певного успіху у модернізації збройних сил. Зазначимо серйозний вплив політичного керівництва в розвитку військової доктрини, як складного суперечливого чинника політичної системи.

Порівняння розширить наше розуміння таких чинників впливу трансформацію військової справи в Китаї у 20-30-х рр. ХХ ст. як: негативний вплив тривалої громадянської війни; гальмування модернізації збройних сил консерваторами мілітаристами Китаю; дозволяє зрозуміти паралельні процеси, що відбувалися в арміях інших азійських країн – Туреччини [10, s. 217]. та Ірану [6, р. 98-99], де військово-політичне керівництво, як і Чан Кайши та його оточення лякалися потрапити у залежність від зарубіжних військових фахівців. Цікавим є приклад з військової історії Балкан. Сучасний сербський військовий історик Д. Денда в результаті аналізу розвитку військових доктрин у міжвоєнний період дійшов висновку про помилковість організації військової справи в досліджуваній період орієнтування на французьку модель для югославської армії [7]. В Югославії також не бажали підпадати у залежність від інших держав. Але, як в Китаї, Туреччині та Ірані політична боротьба між прихильниками різних національних кіл щодо орієнтування військових реформ на різні моделі продовжувалися.

Поруч з цим, без сумніву вплив економічного стану держави на військову модернізацію був вирішальним. Також впливовим фактором була особлива культура китайської цивілізації яка дуже впливала на перебіг реформ в арміях Китаю. Всі ці особливості дають можливість більш детально вивчати специфіку розвитку китайської військової справи у 20–40-ті рр. ХХ ст.

Міжвоєнні події епохи відзначені сильним впливом особистісного політичного чинника. Значення військових лідерів сильно зросло у 1920-ті – на початку 1930-х рр. За влучним висловом відомого французького історика П. Тьєбо цей період варто назвати як час диктатур.¹¹

¹¹ Більш детально див.: Thibault P. L'âge des dictatures (1918-1947), et Le temps de la contestation (1947-1969) Paris, 1971. 475 p.

Не можна не враховувати, при аналізі *політичний контекст епохи 20–30-х рр. ХХ ст.* Це був час великої депресії, коли авторитет у світі набирають диктаторські та авторитарні режими. Країни, які здавалися взірцем для наслідування США, Велика Британія, Франція опинилися в умовах затяжної політичної та економічної кризи. Держави, де при владі стояли диктатури та радикальні режими викликали повагу та інтерес країн Азії, Європи, Південної Америки. Не оминув цей вплив і режим Чан Кайші [63, р. 97]. Авторитетний біограф голови спецслужби Чан Кайші – Дай Лі, історик Ф. Вейкман підкреслює: «...був великий інтерес до пояснення того, яке відношення фашизм мав до феноменального піднесення Муссоліні та Гітлера» [63, р. 98].

Без сумніву, в цьому контексті важливою була і політична орієнтація лідерів Китаю. Генералісимум Чан Кайші дедалі більше схилився до тоталітарної влади та дедалі більше особисто впливає на процес модернізації національно-революційної армії. Саме генералісимум надалі приймає політичні рішення, що впливали на перебіг реформ в армії. Тому військові знання, попередній військовий досвід сильно впливали на його рішення [81].¹² Чан ревно ставився до своєї політичної та військової влади. Саме протиріччя та конфлікти з Чаном коштували посад деяким керівникам німецьких та американських військових місій. Разом з тим, якщо керівники зуміли порозумітися з китайським лідером і довели свою професійну компетенцію, то стосунки ставали довірчими. Так, наприклад, було з німецькими генералами Г. фон Зектом і А. фон Фалькенхаузенем [20, р. 132] чи з американським командиром – А. Ведемейером.

Як це вплинуло на військову модернізацію? Вже, в 1928 р. Чан після розриву з комуністами посилав своїх представників до Німеччини і приватним порядком запрошувалися німецькі військові фахівці. Цікавим є факт звернення представників гоміндану до Е. Людендорфа, колишнього військового керівника кайзерівської армії. Підкреслимо, на час співпраці він був військовим пенсіонером та не мав офіційних повноважень. Але, місія формувалась таким чином у Нанкіні з'явився колишній полковник зі штабу генерала Е. Людендорфа – М. Бауер [22, р. 39]. М.Бауер був противником комуністичного руху та прихильником правоконсервативних поглядів. Це приляло співпраці з китайським лідером.

¹² Детальніше щодо військової освіти Чан Кайші див.: Tatsuo Y. Chiang Kai-shek's Study in Japan in His Memories. *Chiang Kai-shek and His Time New Historical and Historiographical Perspectives*. Edited by Laura De Giorgi and Guido Samarani. Venezia Edizioni Ca' Foscari – Digital Publishing, 2017. P. 13-36.

Друга світова війна кардинально змінила діяльність військових місій у Китаї. Важливим чинником роботи військових професіоналів зі складу військових місій стала системна, безпосередня участь у бойових діях [25, р. 263-264]. До війни, багато в чому цей фактор визначив жорстку конкуренцію між країнами, які посилали своїх офіцерів до Китаю. Роль військових місій у керівництві низки військових операцій китайської армії гідне окремого дослідження. Але те, що Друга світова війна довела ефективність і важливість діяльності військових місій у Китаї зрозуміло сучасним військовим фахівцям та військовим історикам. Військові дії показали величезну важливість розуміння військово-політичного керівництва країн, які послали місії з різною метою та завданням, нових можливостей.

Важливим результатом дослідження є констатація факту того, що наявні в розпорядженні сучасних дослідників джерела – *опубліковані документи розвідки та різних європейських та американських урядових структур, без сумніву, дозволяють сучасним ученим значно поглибити знання щодо діяльності військових місій іноземних держав у Китаї*. Опубліковані документи дають можливість суттєво розширити та доповнити вже наявні наукові роботи з історії діяльності військових місій у Китаї.

Список використаних джерел та літератури

1. Military Advising and Assistance From Mercenaries to Privatization, 1815–2007. Edited by D. Stoker. 2007. London: Routledge. 288 p.
2. Aleg G. La Missione aeronautica in Arabia Saudita (1935-1939). *Missioni Militari Italiane All'estero in tempo di pace (1861-1939)*. Attidel Convegno di Studi tenuto a Milano presso la Scuola Militare dell'Esercito nei giorni 25-26 ottobre 2000. Roma, 2001. P. 395-418.
3. Yépez E., Gonzalo C. La Academia de Guerra del Ejército. Fundación y desenvolvimiento entre 1920 y 1940: los aportes de la Misión Militar Italiana. Universidad Andina Simón Bolívar, 2018. 89 p.
4. Schramm T. Francuskie misje wojsko w państwach Europy Środkowej 1919-1938. Poznan: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1987. 315 s.
5. Šnidl V. Zapomenuté vojenské mise československé armády. *Ekonom*. 14.07.2011. URL: <https://ekonom.cz/c1-52293190-zapomenute-vojenske-mise>
6. Habibi M. L'interface France-Iran, 1907-1938. Une diplomatie voilée. Préface de Pierre Milza, Paris, Groupe de recherche sur les économies locales, L'Harmattan, 2004. 408 p.
7. Денда Д. Шлеми шайкача: војни фактор и југословенско-немачки односи (1918-1941). Нови Сад, 2019. 734 с.
8. Suppo H. Les enjeux français au Brésil pendant l'entre-deux-guerres: la mission militaire (1919-1940). *Dans Guerresmondiales et conflits contemporains*. 2004. No 3 (215). P. 3-24.
9. Pasqualini M.G. I Carabinieri Reali in Grecia (1912-1923). H. Rainero, P. Alberini (a cura di), *Missioni militari italiane all'estero in tempo di pace (1861-1939)*, Roma, Ufficio Storico – Stato Maggiore dell'Esercito, 2007, P. 321-341.
10. Größhaber G. The "German Spirit" in the Ottoman and Turkish Army, 1908-1938: A history of military knowledge transfer Hardcover., Berlin: Walterde Gruyter GmbH, 2018. 300 p
11. Bullick L. Pouvoir Militaire Et Societe Au Perou Aux XIXe Et XXe Siecles. Paris, 2000. 350 p.
12. Nunn F.M. Yesterday's Soldiers: European Military Professionalism in South America, 1890–1940. University of Nebraska Press, 1983. 365 p.

13. Фалько С.А. Проучавање историографије о раду војно-инструкторских мисиј аводећих европских земаља и САД у међуратном периоду (1918–1939). *Други светски рат 75 година касније, Зборник радова*, I–II, ур. Далибор Денда, Бојан Б. Димитријевић, Димитар Тасић, Институт за стратегијска истраживања, Институт за новију историју Србије, Институт за савремену историју, Универзитет у БањојЛуци, Београд, Бања Лука, 2021. С. 173–198.
14. Reynolds D. China, 1895-1912: State-sponsored Reforms and China's Late-Qing Revolution: Selected Essays from Zhongguo Jindai Shi. *Modern Chinese History, 1840-1919*. M.E. Sharpe, 1995. 174 p.
15. Jowett P. Rays of the rising sun armed forces of Japan's Asian allies, 1931-45. Warwic: Helion & Company, 2013. 148 p.
16. Dan N.J. Borodin: Stalin's Man in China. Cambridge: Harvard University Press, 1981. 369 p.
17. Haslam J. The Soviet Union and the threat from the East, 1933-41: Moscow, Tokyo, and the prelude to the Pacific War. Pittsburgh, Pa.: University of Pittsburgh Press, 1992. 224 p.
18. Erickson J., Cass F. The Soviet High Command: A Military-Political History, 1918-1941: A Military Political History, 1918-1941. London, Portland, Oregon: Third Edition. Psychology Press, 1962. 889 p.
19. Zeidler M. Reichswehr und Rote Armee 1920–1933: Wege und Stationen einer ungewöhnlichen Zusammenarbeit. Berlin, Boston: Oldenbourg Wissenschafts verlag, 1994. 374 p.
20. Diederichte Beraterschaft in China, 1927-1938. Militär-Wirtschaft-Aussenpolitik (The German Advisory Group in China. Military, Economic, and Political Issues in Sino-German Relations, 1927-1938). Edited By Bernd Martin. Dusseldorf: Droste, 1981. 503 p.
21. Sutton D. German Advice and Residual Warlordism in the Nanking Decade: Influences on Nationalist Military Training and Strategy. *The China Quarterly*. 1982. No. 91. Sep. P. 386-410.
22. Kirby W. Germany and Republican China. Stanford: Stanford University Press. 1984. 361 p.
23. Martin B. Die deutsche Beraterschaft in China (1927-1938). *Militärgeschichte*. 1990. 29. S. 530-537.
24. Berleb S. "... for China's Benefit": The Evolution and Devolution of German Influence on Chinese Military Affairs, 1919-1938. Doctoral Dissertation: Brisbane: Queensland University of Technology School of Humanities and Human Services, 2006. 286 p. URL: https://eprints.qut.edu.au/16298/1/Stefan_Berleb_Thesis.pdf
25. Rodriguez R. Journey to the East: The German Military Mission in China, 1927-1938. Doctor of Philosophy, Ohio State University, History, 2011. 297 p. OhioLINK Electronic Theses and Dissertations Center. URL: http://rave.ohiolink.edu/etdc/view?acc_num=osu1319222757
26. Coco O. The Italian Military Aviation in Nationalist China: General Roberto Lordi and the Italian Mission in Nanchang (1933–1937). *The International History Review*. 2021. 44. № 4. P. 697-720.
27. Nies V. "Apaishment" in Asien: Frankreich und der Fernostkonflikt. 1937-1940. München: Oldenbourg, 2009. 580 s.
28. Caswell L. "Rather a Sham": The 1931-1933 British Naval Mission to China and the Failure of Anglo-Chinese Naval Diplomacy during the "Nanjing Decade". *The International History Review*. 2022. 45(3) P. 496–514.
29. Karl J. "Commandos and the SOE", In the Fight: Australians and the war in Burma 1942–1945, Military History and Heritage Victoria, Caulfield RSL, Vic., 16 November 2024. URL: <https://www.mhhv.org.au/wp-content/uploads/2024/12/Commandos-and-the-SOE-Karl-James.pdf>
30. Stevens K. A token operation: 204 military mission to China, 1941–1945. *Asian Affairs*. 2005. 36 (1). P. 66-74.
31. Romanus F. Charles, Sunderland Riley. United States Army in World War II. China-Burma-India Theater Still well's Mission to China. Office of the Chief of Military History, Department of the Army, 1952. 468 p.

32. Shephard J. E. *Warriors and Politics: The Bitter Lesson of Stilwell in China*. U.S. Army War College, ATTN: Parameters, 1989. 75 p.
33. Kurtz-Phelan D. *The China Mission: George Marshall's Unfinished War, 1945-1947*. New York: W. W. Norton and Company, 2018. 496 p.
34. Carter C. *Mission to Yanan American Liaison with the Chinese Communists 1944-1947*. Lexington: University Press of Kentucky, 1997. 278 p.
35. Fredman Z. *The tormented alliance: American servicemen and the occupation of China, 1941-1949*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2022. 305 p.
36. Setzekorn E. *The Rise and Fall of an Officer Corps: The Republic of China Military, 1942-1955*. Norman, OK: University of Oklahoma Press, 2018. 257 p.
37. Setzekorn E. *Uncertain Allies. General Stillwell and the China-Burma-India Theater*. Naval Institute, 2024. 276 p.
38. Bensaacq-Tixier N. *La France en Chine de Sun Yat-sen à Mao Zedong, 1918-1953*. Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2014. 751 p.
39. Drea J. E. *Japan's Imperial Army. Its Rise and Fall, 1853-1945*. University Press of Kansas. 2009. 332 p.
40. *The Cambridge History of China. Vol. 13: Republican China 1912–1949. Part 2*. Edited by John K. Fairbank and Albert Feuerwerker. The Cambridge History of China, General Editors: Dennis Twitchett and John K. Fairbank, 1986. 1092 p.
41. Lasagni I. *La nuova Italia di Mussolini in Cina (1927-1934)*. Studium edizioni, 2019. 465 p.
42. Mott IV W. *Military assistance: an operational perspective*. Greenwood Press. Westport, Connecticut London. 1999. 392 p.
43. Chan A. *Arming the Chinese: The Western Armaments Trade in Warlord China, 1920-1928*. Vancouver: University of British Columbia Press, 1982. 180 p.
44. Von Plinsky A. H. *General Albert C. Wedemeyer's Missions in China, 1944-1947: An Attempt to Achieve the Impossible*. Fort Leavenworth. Kansas, 1991. 118 p.
45. Ritter J.T. *Stilwell and Mountbatten in Burma: Allies at War, 1943-1944*. Denton: University of North Texas Press, 2017. 288 p.
46. Wilbur C.M. Lien-ying How J. *Missionaries of Revolution: Soviet Advisors and Nationalist China, 1920–1927*. Cambridge: Harvard University Press, 1989. 934 p.
47. *U.S. Military Intelligence Reports, China 1911-1942* 1911-1941: Vol Reel 8. URL: https://archive.org/details/per_us-military-intelligence-reports-china-1911-19_1911-1941_reel-8/mode/2up?q=Soviet
48. *Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1942, China* Book Cover of *Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1942, China* Editors: G. Bernard Noble, E. R. Perkins. Washington: United States Government Printing Office. 1956. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1942China>
49. Churchill W.S. *The Second World War Vol-4*. London: Cassell and Co. Ltd London, 1952. 666 p.
50. Jiang Zhongzheng (Chiang Kai-shek). *Soviet Russia in China. Memories and Reflections*: Farrar, Straus & Cudahy, 1957. 432 p.
51. Acheson D. *Present at the Creation: My Years in the State Department*. New York: W. W. Norton, 1969. 798 p.
52. *Wedemeyer A.C. Wedemeyer Reports!*, New York: Henry Holt & Co., New York: Henry Holt & Co. 1958. 497 pp.
53. Cherepanov A. I. *Notes of a Military Advisor in China*. Office of Military History, 1970. 381 p.
54. Shannault C.L. *The Way of the Fighter: The Memoirs of Claire Lee Chennault*. Edited by Robert Hotz. New York: Sons G. Putnam, 1949. 414 p.
55. Polak C. *La mission militaire française de l'aéronautique au Japon (1919-1921)*. *Ebisu* 2014. 511/2014. URL: <http://journals.openedition.org/ebisu/1459>

56. Peattie M. Sunburst: the rise of the Japanese naval air power, 1909-1941., Annapolis, Md.: Naval Institute Press, 2001. 400 p.
57. Фалько С.А. Діяльність воєнно-інструкторських місій європейських країн і США в арміях держав, що реформували збройні сили (остання третина XIX – перша третина XX ст.): проблеми та перспективи досліджень. *Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал*. № 2(18). 2022. С. 41-64. URL: <http://doi.org/10.46869/2707-6776-2022-18-2>
58. Powell L. Ralph The Rise of the Chinese Military Power. Princeton University Press, 1955. 394 p.
59. O'Brien A.M. Military Academies in China, 1885-1915. *Perspectives on a Changing China. Essays in Honor of Professor C. Martin Wilbur*. Edited by Joshua A. Fogel and William T. Rowe. New York: Westview Press. 2019. P. 157-181.
60. Tatsuo Y. Chiang Kai-shek's Study in Japan in His Memories. Chiang Kai-shek and His Time New Historical and Historiographical Perspectives. Edited by Laura De Giorgi and Guido Samarani. Venezia Edizioni Ca' Foscari - DigitalPublishing, 2017. P. 13-36.
61. Kaske E. Teachers, Drillmasters or Arms Dealers? German Military Instructors in China 1870–1914. *Berliner China-Hefte* 23 (October 2002). P. 82–98.
62. Goldstein M.C. A History of Modern Tibet, 1913-1951. The Demise of the Lamaist State. Berkeley: University of California Press, 1989. 936 p.
63. Wakeman F.J. Spymaster: Dai Li and the Chinese Secret Service. Berkeley: University of California Press, 2003, 650 p.
64. Corum J.S. The Roots of Blitzkrieg: Hans von Seeckt and German Military Reform . USA: University Press of Kansas, 1992. 274 p.
65. Guangqiu Xu. War Wings: The United States and Chinese Military Aviation, 1929-1949. London: Bloomsbury Academic, 2001. 250 p.
66. McKay A.C. Tibet 1924: A Very British Coup Attempt? *Journal of the Royal Asiatic Society*. 1997. №7 (3). P. 411-424.
67. Murray W. Millet, A.R. Military innovation in the interwar period. Cambridge. New York : Cambridge University Press. 1998. 452 p.
68. Wiewiorka O., Drévilion H. Histoire militaire de la France - tome 2 De 1870 à nos jours (2). Paris: Éditions Perrin. Ministère des Armées, 2018. 720 p.
69. Coffman E.M. The Regulars: the American Army, 1898-1941. Cambridge: University of Toronto, 2004. 536 p.
70. *Gehirne der Armeen? Die Generalstäbe der europäischen Mächte im Vorfeld der Weltkriege*. Lukas Grawe (Hg.). Paderborn, München, Wien, Zürich (Ferdinand Schöningh): Brill, Schöningh Verlag, 2023. 424 p.
71. Dixon N.F. On the psychology of military incompetence. London: Pimlico, 1994. 496 p.
72. Kaske E. Bismarck's Missionaries: deutsche Militärinstruktoren in China 1884-1890. Wiesbaden, 2002. 293 p.
73. McCord E.A. The Power of the Gun: The Emergence of Modern Chinese Warlordism. Berkeley, Calif: University of California Press, 1993. 436 p.
74. Citino M. Robert. The Road to Blitzkrieg. Doctrine and Training in the German Army, 1920–1939. Boulder, Colo: Lynne Rienner Publishers, 1999. 286 p.
75. Sterling L. Brent. Other People's Wars: The US Military and the Challenge of Learning from Foreign Conflicts. 2021. Georgetown University Press. 336 p.
76. Walker M. M. The 1929 Sino-Soviet War: The War Nobody Knew. Lawrence: University Press of Kansas. 2017. 400 p.
77. The Battle for China: Essays on the Military History of the Sino-Japanese War of 1937–1945. Edited by Mark R. Peattie, Edward J. Drea, and Hans van de Ven. Stanford University Press, 2011. 614 p.

78. Jowett P. Chinese Warlord Armies 1911–30. Kindle Edition. English edition. Osprey Publishing, 2012. 48 p.
79. Harmsen P. Shanghai 1937: Stalingrad on the Yangtze. Havertown, Pennsylvania: Casemate, 2013. 310 p.
80. Ka-che Yip. Warlordism and Educational Finances, 1916-1927. *Perspectives on a Changing China*. Essays in Honor of Professor C. Martin Wilbur. Edited by Joshua A. Fogel and William T. Rowe. New York: Westview Press. 2019. P. 157-181.
81. Tatsuo Y. Chiang Kai-shek's Study in Japan in His Memories. Chiang Kai-shek and His Time New Historical and Historiographical Perspectives. Edited by Laura De Giorgi and Guido Samarani. Venezia Edizioni Ca' Foscari – Digital Publishing, 2017. P. 13-36.
82. Ландер І. Війни в лабіринтах. Історія спеціальних служб 1930-1939. Т. 2. Харків: Фоліо, 2024. 880 p.
83. Thomas J.M. Tungsten in the Second World War: China, Japan, Germany, the Allies and Iberia. *Comillas Journal of International Relations*. December 2017. P. 65-90. URL: <https://doi.org/10.14422/cir.i10.y2017.005>
84. Statement on sending of a Military Mission to China. URL: <http://www.ibiblio.org/pha/policy/1941/1941-08-26a.html#:~:text=The%20mission%20will%20be%20sent,officers%20will%20accompany%20General%20Magruder>
85. The Military Mission in China to the War Department. Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1942, China. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1942China/d17>
86. Reza Khaledi. Iran-France international Relations during Pahlavi Dynasty. *International Academic Journal of Humanities*. Vol. 5, No. 1, 2018, pp. 95-100.
87. Murray W., Millett A.R. A War To Be Won: fighting the Second World War. Belknap Press: An Imprint of Harvard, 2001. 736 p.
88. Jordan D.A. The Northern Expedition: China's National Revolution of 1926-1928. 1976. Honolulu: University Press of Hawaii. 374 p.
89. Stone D.R. Soviet Arms Exports in the 1920s. *Journal of Contemporary History*. Vol. 48, No. 1. 2013. P. 57-77.

Reference

1. Stoker, D. (ed.) (2007). *Military Advising and Assistance From Mercenaries to Privatization, 1815–2007*. London: Routledge. [In English].
2. Aleg, G. (2001) *La Missione aeronautica in Arabia Saudita (1935-1939)*. Missioni Militari Italiane Ale: estero in tempo di pace (1861-1939). Atti del Convegno di Studi tenuto a Milano presso la Scuola Militare dell'Esercito nei giorni 25-26 ottobre 2000. Roma. P. 395-418. [In Italian].
3. Yépez, E., Gonzalo, C. (2018). *La Academia de Guerra del Ejército. Fundación y desenvolvimiento entre 1920 y 1940: los aportes de la Misión Militar Italiana*. Universidad Andina Simón Bolívar. [In Spanish].
4. Schramm, T. (1987). *Francuskie misje wojsko wewpaństwach Europy Środkowej 1919-1938*. Poznan: Wydawnictwo Naukowe UAM. [In Polish].
5. Šnídl, V. Zapomenuté vojenské mise československé armády. *Ekonom*. [Online]. Available from: <https://ekonom.cz/c1-52293190-zapomenute-vojsenske-mise> [In Czech].
6. Habibi, M. (2004). *L'interface France-Iran, 1907-1938. Une diplomatie voilée. Préface de Pierre Milza*, Paris, Groupe de recherche sur les économies locales, L'Harmattan. [In French].
7. Denda, D. (2019). *Shlemy shajkacha: vojny faktor y juhoslovensko-nemachky odnosy (1918-1941)*. Novy Sad. [In Serbian].

8. Suppo, H. (2004). *Les enjeux français au Brésil pendant l'entre-deux-guerres: la mission militaire (1919-1940)*. Dans *Guerresmondiales et conflits contemporains*. No. 3 (215). P. 3-24. [In French].
9. Pasqualini, M.G. (2007). *I Carabinieri Reali in Grecia (1912-1923)*. H. Rainero, P. Alberini (a cura di), *Missioni militari italiane all'estero in tempo di pace (1861-1939)*, Roma, Ufficio Storico - Stato Maggiore dell'Esercito. P. 321-341. [In Italian].
10. Grüßhaber, G. (2018). *The "German Spirit" in the Ottoman and Turkish Army, 1908-1938: A history of military knowledge transfer Hardcover*. Berlin: Walterde Gruyter GmbH. [In German].
11. Bullick, L. (2000). *Pouvoir Militaire Et Societe Au Perou Aux XIXe Et XXe Siecles*. Paris. [In French].
12. Nunn, F.M. (1983). *Yesterday's Soldiers: European Military Professionalism in South America, 1890-1940*. University of Nebraska Press. [In English].
13. Гаљко, S.A. (2021). *Proučavanje ustoyohrafije o radu vojno-ynstruktorskykh mysyja vodehykhevropskykh zemaља u SAD u meђuratnom peryodu (1918-1939)*. Druhy svetsky rat 75 hodyna kasnyje, Zbornyk radova, I-II, ur. Dalybor Denda, Bojan B. Dymytryjevyћ, Dmytar Tasyћ, Ynstytut za stratehyjska ystrazhuvaња, Ynstytut za novy juystoryju Srbyje, Ynstytut za savremenu ystoryju, Unyverzytet u Vaњoj Lutsy, Veohrad, Vaња Luka. S.173-198. [In Serbian].
14. Reynolds, D. (1995). *China, 1895-1912: State-sponsored Reforms and China's Late-Qing Revolution: Selected Essays from Zhongguo Jindai Shi*. Modern Chinese History, 1840-1919. M.E. Sharpe. [In English].
15. Jowett, P. (2013). *Rays of the rising sun armed forces of Japan's Asian allies, 1931-45*. Warwic: Helion & Company. [In English].
16. Dan, N.J. (1981). *Borodin: Stalin's Man in China*. Cambridge: Harvard University Press. [In English].
17. Haslam, J. (1992). *The Soviet Union and the threa from the East, 1933-41: Moscow, Tokyo, and the prelude to the Pacific War*. Pittsburgh, Pa.: University of Pittsburgh Press. [In English].
18. Erickson, J., Cass, F. (1962). *The Soviet High Command: A Military-Political History, 1918-1941: A Military Political History, 1918-1941* (Soviet (Russian) Military Institutions) 1st Edition. London, Portland, Oregon: Third Edition. Psychology Press. [In English].
19. Zeidler, M. (1994). *Reichswehr und Rote Armee 1920-1933: Wege und Stationen einer ungewöhnlichen Zusammenarbeit*. Berlin, Boston: Oldenbourg Wissenschafts verlag. [In German].
20. Martin, B. (ed.) (1981). *Die deutsche Beraterschaft in China, 1927-1938*. Militär-Wirtschaft-Aussenpolitik (The German Advisory Group in China. Military, Economic, and Political Issues in Sino-German Relations, 1927-1938). Dusseldorf: Droste. [In German].
21. Sutton, D. (1982). German Advice and Residual Warlordism in the Nanking Decade: Influences on Nationalist Military Training and Strategy. *The China Quarterly*. No. 91. Sep. P. 386-410. [In English].
22. Kirby, W. (1984). *Germany and Republican China*. Stanford: Stanford University Press. [In English].
23. Martin, B. (1990). Die deutsche Beraterschaft in China (1927-1938). *Militärgeschichte*. 29. S. 530-537. [In German].
24. Berleb, S. (2006). *"... for China's Benefit": The Evolution and Devolution of German Influence on Chinese Military Affairs, 1919-1938*. Doctoral Dissertation: Brisbane: Queensland University of Technology School of Humanities and Human Services. [Online]. Available from: https://eprints.qut.edu.au/16298/1/Stefan_Berleb_Thesis.pdf [In English].
25. Rodriguez, R. (2011). *Journey to the East: The German Military Mission in China, 1927-1938*. Doctor of Philosophy, Ohio State University, History. OhioLINK Electronic Theses and Dissertations Center. [Online]. Available from: http://rave.ohiolink.edu/etdc/view?acc_num=osu1319222757 [In English].

26. Coco, O. (2021). The Italian Military Aviation in Nationalist China: General Roberto Lordi and the Italian Mission in Nanchang (1933–1937). *The International History Review*. 44. № 4. P. 697-720. [In English].
27. Nies, V. (2009). “*Apaisement*” in Asien: *Frankreich und der Fernostkonflikt. 1937-1940*. München: Oldenbourg. [In German].
28. Caswell, L. (2022). “Rather a Sham”: The 1931-1933 British Naval Mission to China and the Failure of Anglo-Chinese Naval Diplomacy during the “Nanjing Decade”. *The International History Review*. 45(3) P. 496–514. [In English].
29. Karl, J. (2024). “Commandos and the SOE”, In the Fight: Australians and the war in Burma 1942–1945, *Military History and Heritage Victoria*, Caulfield RSL, Vic., 16 November. [Online]. Available from: <https://www.mhfv.org.au/wp-content/uploads/2024/12/Commandos-and-the-SOE-Karl-James.pdf> [In English].
30. Stevens, K. (2005). A token operation: 204 military mission to China, 1941–1945. *Asian Affairs*. 36 (1). P. 66-74. [In English].
31. Romanus, F. (1952). *Charles, Sunderland Riley. United States Army in World War II. China-Burma-India Theater Still well's Mission to China*. Office of the Chief of Military History, Department of the Army. [In English].
32. Shephard, J.E. (1989). *Warriors and Politics: The Bitter Lesson of Stilwell in China*. U.S. Army War College, ATTN: Parameters. [In English].
33. Kurtz-Phelan, D. (2018). *The China Mission: George Marshall's Unfinished War, 1945-1947*. New York: W. W. Norton and Company. [In English].
34. Carter, C.J. (1997). *Mission to Yen'an American Liaison with the Chinese Communists 1944-1947*. Lexington: University Press of Kentucky. [In English].
35. Fredman, Z. (2022). *The tormented alliance: American servicemen and the occupation of China, 1941-1949*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press. [In English].
36. Setzekorn, E. (2018). *The Rise and Fall of an Officer Corps: The Republic of China Military, 1942-1955*. Norman, OK: University of Oklahoma Press. [In English].
37. Setzekorn, E. (2024). *Uncertain Allies. Genera lStilwell and the China-Burma-India Theater*. Naval Institute. [In English].
38. Bensacq-Tixier, N. (2014). *La France en Chine de SunYat-sen à Mao Zedong, 1918-1953*. Rennes: Presses universitaires de Rennes. [In French].
39. Drea, J.E. (2009). *Japan's Imperial Army. Its Rise and Fall, 1853-1945*. University Press of Kansas. [In English].
40. Fairbank, J.K., Feuerwerker, A. (ed.) (1986). *The Cambridge History of China*. Vol. 13: Republican China 1912–1949. Part 2. The Cambridge History of China, General Editors: Dennis Twitchett and John K. Fairbank. [In English].
41. Lasagni, I. (2019). *La nuova Italia di Mussolini in Cina (1927-1934)*. Studium edizioni. [In Italian].
42. Mott IV, W. (1999). *Military assistance: an operational perspective*. Greenwood Press. Westport, Connecticut London. [In English].
43. Chan, A. (1982). *Arming the Chinese: The Western Armaments Trade in Warlord China, 1920-1928*. Vancouver: University of British Columbia Press. [In English].
44. Von Plinsky, A.H. (1991). *General Albert C. Wedemeyer's Missions in China, 1944-1947: An Attempt to Achieve the Impossible*. Fort Leavenworth. Kansas. [In English].
45. Ritter, J.T. (2017). *Stilwell and Mountbatten in Burma: Allies at War, 1943-1944*. Denton: University of North Texas Press. [In English].
46. Wilbur, C.M. Lien-ying How, J. (1989). *Missionaries of Revolution: Soviet Advisors and Nationalist China, 1920–1927*. Cambridge: Harvard University Press. [In English].
47. *U.S. Military Intelligence Reports, China 1911-1942, 1911-1941*: Vol Reel 8. [Online]. Available from: https://archive.org/details/per_us-military-intelligence-reports-china-1911-19_1911-1941_reel-8/mode/2up?q=Soviet [In English].

48. *Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1942*, China Book Cover of Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1942, China Editors: G. Bernard Noble, E.R. Perkins. Washington: United States Government Printing Office. 1956. [Online]. Available from: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1942China> [In English].
49. Churchill, W.S. (1952). *The Second World War*. Vol-5. London: Cassell and Co. Ltd London/ [In English].
50. Jiang Zhongzheng, (Chiang Kai-shek). (1957). *Soviet Russia in China*. Memories and Reflec: Farrar, Straus & Cudahy. [In English].
51. Acheson, D. (1969). *Present at the Creation: My Years in the State Department*. New York: W. W. Norton. [In English].
52. Wedemeyer, A.C. (1958). *Wedemeyer Reports!* New York: Henry Holt & Co., New York: Henry Holt & Co. [In English].
53. Cherepanov, A.I. (1970). *Notes of a Military Advisor in China*. Office of Military History. [In English].
54. Shannault, C.L. (1949). *The Way of the Fighter: The Memoirs of Claire Lee Chennault*. Edited by Robert Hotz. New York: Sons G. Putnam. [In English].
55. Polak, C. (2014). La mission militaire française de l'aéronautique au Japon (1919-1921). *Ebisu* 511/2014. [Online]. Available from: <http://journals.openedition.org/ebisu/1459> [In French].
56. Peattie, M. (2001). *Sunburst: the rise of the Japanese naval air power, 1909-1941*. Annapolis, Md.: Naval Institute Press. [In English].
57. Falko, S.A. (2022). Diiialnist voienno-instruktorskykh misiiv evropeiskykh krain i SShA v armiiakh derzhav, shcho reformuvaly zbroini syly (ostannia tretyna XIX – persha tretyna XX st.): problemy ta perspektyvy doslidzhen. *Problemy vsesvitnoi istorii: naukovyi zhurnal*, No 2(18), S. 41-64. [In Ukrainian]. [Online]. Available from: <http://doi.org/10.46869/2707-6776-2022-18-2>
58. Powell, L. (1955). *Ralph the Rise of the Chinese Military Power*. Princeton University Press. [In English].
59. O'Brien, A.M. (2019). Military Academies in China, 1885-1915. *Perspectives on a Changing China. Essays in Honor of Professor C. Martin Wilbur*. Rowe. New York: Westview Press. P. 157-181. [In English].
60. Tatsuo, Y. (2017). Chiang Kai-shek's Study in Japan in His Memories. *Chiang Kai-shek and His Time New Historical and Historiographical Perspectives*. Edited by Laura De Giorgi and Guido Samarani. Venezia Edizioni Ca' Foscari – Digital Publishing, P. 13-36. [In English].
61. Kaske, E. (2002). Teachers, Drillmasters or Arms Dealers? German Military Instructors in China 1870–1914. *Berliner China-Hefte* 23 (October). P. 82–98. [In English].
62. Goldstein, M.C. (1989). *A History of Modern Tibet, 1913-1951*. The Demise of the Lamaist State. Berkeley: University of California Press. [In English].
63. Wakeman, F.J. (2003). *Spymaster: Dai Li and the Chinese Secret Service*. Berkeley: University of California Press. [In English].
64. Corum, J.S. (1992). *The Roots of Blitzkrieg: Hans von Seeckt and German Military Reform*. USA: University Press of Kansas. [In English].
65. Guangqiu Xu,. (2001). *War Wings: The United States and Chinese Military Aviation, 1929-1949*. London: Bloomsbury Academic. [In English].
66. McKay, A.C. (1997). Tibet 1924: A Very British Coup Attempt? *Journal of the Royal Asiatic Society*. №7 (3). P. 411-424. [In English].
67. Murray, W., Millet, A. R. (1998). *Military innovation in the interwar period*. Cambridge. New York: Cambridge University Press. [In English].
68. Wiewiorka O., Drévilion H. (2018). *Histoire militaire de la France*. Tome 2 De 1870 à nosjours (2). Paris: Éditions Perrin. Ministère des Armées. [In French].
69. Coffman, E.M. (2004). *The Regulars: the American Army, 1898-1941*. Cambridge: University of Toronto. [In English].

70. Lukas, G. (ed.) (2023). *Gehirne der Armeen? Die Generalstäbe der europäischen Mächte im Vorfeld der Weltkriege*. Paderborn, München, Wien, Zürich (Ferdinand Schöningh): Brill, SchöninghVerlag. [In German].
71. Dixon, N.F. (1994). *On the psychology of military incompetence*. London: Pimlico. [In English].
72. Kaske, E. (2002). *Bismarcks Missionare: deutsche Militarinstruktoren in China 1884-1890*. Wiesbaden. [In German].
73. McCord, E.A. (1993). *The Power of the Gun: The Emergence of Modern Chinese Warlordism*. Berkeley, Calif: University of California Press. [In English].
74. Citino, M.R. (1999). *The Road to Blitzkrieg. Doctrine and Training in the German Army, 1920–1939*. Boulder, Colo: Lynne Rienner Publishers. [In English].
75. Sterling, B.L. (2021). *Other People's Wars: The US Military and the Challenge of Learning from Foreign Conflicts*. Georgetown University Press. [In English].
76. Walker, M.M. (2017). *The 1929 Sino-Soviet War: The War Nobody Knew*. Lawrence: University Press of Kansas. [In English].
77. Drea, E.J., Van de Ven, H. (2011). *The Battle for China: Essays on the Military History of the Sino-Japanese War of 1937–1945*, Stanford University Press. [In English].
78. Jowett, P. (2012). *Chinese Warlord Armies 1911–30*. Kindle Edition. English edition. Osprey Publishing. [In English].
79. Harmsen, P. (2013). *Shanghai 1937: Stalingrad on the Yangtze*. Havertown, Pennsylvania: Casemate. [In English].
80. Fogel, J. A. and Rowe, W. T. (eds) (2019). Ka-che Yip. Warlordism and Educational Finances, 1916-1927. *Perspectives on a Changing China*. Essays in Honor of Professor C. Martin Wilbur. Edited by New York: Westview Press. P. 157-181. [In English].
81. Tatsuo, Y. (2017). Chiang Kai-shek's Study in Japan in His Memories. *Chiang Kai-shek and His Time New Historical and Historiographical Perspectives*. Edited by Laura De Giorgi and Guido Samarani. Venezia Edizioni Ca' Foscari – Digital Publishing. P. 13-36. [In English].
82. Lander, I. (2024). *Vivny v labiryntakh. Istoriya spetsial'nykh sluzhb 1930-1939*. T. 2. Kharkiv: Folio. [In Ukrainian].
83. Thomas, J.M. (2017). Tungsten in the Second World War: China, Japan, Germany, the Allies and Iberia. *Comillas Journal of International Relations*. December P. 65-90. [Online]. Available from:
https://www.researchgate.net/publication/321972324_Tungsten_in_the_Second_World_War_China_Japan_Germany_the_Allies_and_Iberia [In English].
84. Statement on sending of a Military Mission to China. [Online]. Available from:
<http://www.ibiblio.org/pha/policy/1941/1941-08-26a.html#:~:text=The%20mission%20will%20be%20sent,officers%20will%20accompany%20General%20Magruder> [In English].
85. The Military Mission in China to the War Department. *Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1942, China*. [Online]. Available from:
<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1942China/d17> [In English].
86. Reza Khaledi, (2018). Iran-France international Relations during Pahlavi Dynasty. *International Academic Journal of Humanities*. Vol. 5, No. 1, pp. 95-100. [In English].
87. Murray, W. (2001). Millett A.R. *A WarToBeWon: fightingtheSecondWorldWar*. Belknap Press: An Imprint of Harvard. [In English].
88. Jordan, D.A. (1976). *The Northern Expedition: China's National Revolution of 1926-1928*. Honolulu: University Press of Hawaii. [In English].
89. Stone, D.R. (2013). Soviet Arms Exports in the 1920s. *Journal of Contemporary History*, Vol. 48, No. 1. P. 57-77. [In English].

Falko S. Activities of Foreign Military Missions in China in the 20-40s of the 20th Century: Comparative Aspect.

The main research object is activities of foreign military missions in China in 1923-1949. Important clarification: studying the effectiveness of Japanese, Soviet, German, French, Italian, American, and British military missions performing their duties to create combat-ready armed formations on Chinese territory is not the author's main goal. The aim of the research is to study aspects of the activities of foreign military specialists directly in China. It is necessary to study the most important factors affecting the performance of official duties in a long-term retrospective to summarise the state of the topic and identify unexplored gaps. Research into the activities of foreign military personnel in China over a period of more than thirty years reveals many important nuances of their difficult work that are invisible when studying the activities of a single mission.

The search draws on numerous scientific publications devoted to various aspects of China's military modernisation in the 1920s–1940s. However, when analysing the literature, the emphasis is placed on studying the work of foreign military missions in China. The method of comparing the work of various foreign military experts allows for a more thorough synthesis of the results of a number of important, scientifically interesting and in-depth studies/researches by scientists from different countries. Comparison allows us to reveal many latent levers of the complex work of military specialists. The author sets the task of investigating the reasons for the successes and hidden factors behind the failures of military missions from various countries that were actively involved in the armed forces of various Chinese and separatist forces in Tibet, Xinjiang and Mongolia, which operated on Chinese territory in the 1920s and 1940s.

The author drew attention to the complex and controversial factor of the level of military development in countries that sent their missions to China. Clarifying the impact of this complex and important topic allows us to take a fresh look at the work of foreign military personnel in China in the 1920s and 1940s.

Equally important is the complex political context surrounding the activities of foreign military professionals in China. The policies of a number of countries actively operating in China made decisive adjustments to the work of the military of virtually all foreign missions during the period under review.

Keywords: foreign military missions, military modernization of the Chinese army, military assistance, military advisers, military instructors, China.

Надійшла до редколегії: 25.01.2026

Прийнята до друку після рецензування: 03.03.2026

Дата публікації: 26.03.2026